

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Utbildnings- och forskningsnämnden för lärarutbildning
Lärarprogrammet, examensarbete 10 poäng

Barn och rädsla

Om barns rädslor i förskole- och skolåldern
samt pedagogers arbets- och förhållningsätt

Sylvia Gustavsson

LAU350, Människan i världen III

Handledare: Karin Eriksson

Examinator: Alf Björnberg

Rapportnummer: VT06-1190-1

Abstract

Titel	Barn och rädsla. Om barns rädslor i förskole- och skolåldern samt pedagogers arbets- och förhållningssätt.
Arbetets art	Examensarbete, 10 p.
Sidantal	37
Författare	Sylvia Gustavsson
Handledare	Karin Eriksson
Examinator	Alf Björnberg
Tidpunkt	Vårterminen 2006
Utgivare	Göteborgs universitet. Utbildnings- och forskningsnämnden för lärarutbildningen.
Nyckelord	Rädsla, barn, pedagoger, förhållningssätt, förståelse

Bakgrund	När jag läste till förskollärare vid Institutionen för Pedagogik på Högskolan i Borås skrev jag ett examensarbete på 10 p om barn och rädsla, vad barn kan vara rädda för och pedagogers arbets- och förhållningssätt. Undersökningen baserades på barn och pedagoger i förskolan. Den här undersökningen vidareutvecklar detta genom en studie av vad barn i yngre skolåldern kan vara rädda för, samt en undersökning av hur pedagoger i skolan arbetar med och förhåller sig till barns rädsla.
Syfte, frågeställningar	Syftet var att ta reda på vad barn kan vara rädda för, vad de gör för att rädslan skall försvinna samt hur man som pedagog kan arbeta med barns rädsla. Ett annat syfte var också att se eventuella skillnader och likheter mellan förskole- och yngre skolbarns rädslor och deras hantering av rädslor. Frågeställningarna är: Vad kan barn vara rädda för? Vad gör barnen för att rädslan skall försvinna? Finns det någon likhet eller skillnad i rädslan och hanteringen av den hos förskole- och skolbarn? Hur kan man som pedagog arbeta med barns rädsla?
Metod	Studien byggs på kvalitativa enkäter där nitton elever i år 1 och år 2 samt fjorton pedagoger från samma grundskola har medverkat.
Resultat	Alla barn kände ibland en rädsla. Majoriteten av barnen försökte hantera rädslan i ensamhet. En jämförelse mellan förskole- och skolbarnen visar att det var fler av de äldre barnen som vände sig till en annan person än av de yngre barnen. Rädslan för att skada sig var ungefär lika stor i båda undersökningsgrupperna, liksom rädslan för mardrömmar. Djurrädslan minskade drastiskt för barnen i yngre skolåldern. Majoriteten av pedagogerna samtalade om rädsla först när rädslan dök upp. Det var bara de som arbetade tematiskt med rädsla som arbetade mer medvetet med denna känsla.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING.....	5
1.1 BAKGRUND	5
2. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	7
3. LITTERATURBAKGRUND.....	8
3.1 VAD SÄGER STYRDOKUMENTEN?	8
3.2 BARNNS RÄDSLOR.....	9
3.2.1 BARNNS RÄDSLOR ENLIGT E. HOMBURGER ERIKSONS TEORIER.....	11
3.2.2 BARNNS RÄDSLOR ENLIGT PIAGET	12
3.3 BARNNS HANTERING OCH BEARBETNING AV RÄDSLOR	13
3.3.1 BARNNS HANTERING OCH BEARBETNING ENLIGT E. HOMBURGER ERIKSONS TEORIER.....	14
3.3.2 BARNNS HANTERING OCH BEARBETNING ENLIGT PIAGETS TEORIER	14
3.4 BEMÖTANDE AV BARNNS RÄDSLOR.....	15
3.5 PEDAGOGERS ARBETS- OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT – NÅGRA EXEMPEL	18
3.6 SAMMANFATTNING	19
4. METOD.....	22
4.1 VAL OCH MOTIVERING AV METOD.....	22
4.2 URVAL OCH ETISKA ÖVERVÄGANDEN	23
4.3 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	23
4.4 BEARBETNING AV MATERIAL	25
4.5 AVGRÄNSNINGAR	25
4.6 STUDIENS TILLFÖRLITLIGHET.....	27
5. RESULTAT OCH JÄMFÖRANDE ANALYS.....	28
5.1 BARNENS RÄDSLOR	28
5.1.1 RÄDSLOR FÖR VERKLIGA HÄNDELSE.....	28
5.1.2 DJURRÄDSLOR	30
5.1.3 VIDSKEPLIGA RÄDSLOR.....	30
5.1.4 EN JÄMFÖRELSE MELLAN FÖRSKOLE- OCH SKOLBARNENS RÄDSLOR	31
5.2 BARNENS HANTERING AV RÄDSLOR.....	32
5.2.1 LÖSER DET SJÄLVA	32
5.2.2 GÅR TILL EN NÄRA PERSON.....	33
5.2.3 JÄMFÖRELSE MELLAN FÖRSKOLE- OCH SKOLBARNENS HANTERING AV RÄDSLOR	33
5.3 PEDAGOGERNAS FÖRHÅLLNINGS- OCH ARBETSSÄTT	34
5.3.1 SAMTAL	34
5.3.2 ESTETISKA UTTRYCKSSÄTT	34
5.3.3 TEMATISKT ARBETSSÄTT	35
5.3.4 LIVSKUNSKAP - INDIVIDUELLA KURSER	36

6. SLUTDISKUSSION OCH SAMMANFATTNING 37

6.1 BARNENS RÄDSLÅ – LIKHETER OCH SKILLNADER..... 37
6.2 BARN EGEN HANTERING OCH BEARBETNING AV RÄDSLÅ..... 38
6.3 PEDAGOGERNAS ARBETS- OCH FÖRHÅLLNINGSSÅTT 39
6.4 RELEVANS FÖR SKOLAN OCH DESS YRKESROLL 40
6.5 FÖRSLAG TILL VIDARE FORSKNING 41
6.6 AVSLUTANDE ORD 41

7. KÄLLFÖRTECKNING 42

BILAGA 1 44
BILAGA 2 46
BILAGA 3 48

Hon visste inget om vad som fanns utanför Mattisborgen. Och en vacker dag förstod Mattis - hur illa han än tyckte om det - att tiden nu var inne.

”Lovis”, sa han till sin hustru. ”Vårt barn måste lära sej hur det är att leva i Mattisskogen. Släpp henne lös!”

”Jaså, du har äntligen förstått det”, sa Lovis. ”Det skulle ha skett för länge sen, om jag hade fått råda.”

Och därmed var Ronja fri att ströva omkring som hon ville. Men först lät Mattis henne veta ett och annat.

”Akta dej för vildvittror och grådvärgar och Borkarövare”, sa han.

”Hur vet jag vilka som är vildvittror och grådvärgar och Borkarövare”, frågade Ronja.

”Det märker du”, sa Mattis.

”Ja, då så”, sa Ronja.

”Och så aktar du dej för att gå vilse i skogen”, sa Mattis.

”Vad gör jag, om jag går vilse i skogen”, frågade Ronja.

”Letar reda på rätta stigen”, sa Mattis.

”Ja, då så”, sa Ronja.

”Och så aktar du dej för att ramla i älven”, sa Mattis.

”Vad gör jag, om jag ramlar i älven”, frågade Ronja.

”Simmar”, sa Mattis.

”Ja, då så”, sa Ronja.

”Och så aktar du dej för att trilla i Helvetesgapet”, sa Mattis.

Han menade avgrunden som delade Mattisborgen mitt itu.

”Vad gör jag, om jag trillar i Helvetesgapet”, frågade Ronja.

”Då gör du inget mer”, sa Mattis, och sedan gav han till ett vrål som om plötsligt allt ont hade satt sej i bröstet på honom.

”Ja, då så”, sa Ronja, när Mattis hade vrålat färdigt. ”Då ska jag inte trilla i Helvetesgapet då. Är det nåt mer?”

”Jo, för all del”, sa Mattis. ”Men det märker du så småningom. Gå nu!”
(ur *Ronja Rövardotter*, Lindgren 1981, s. 17ff).

1. Inledning

Alla känner vi rädsla. En människa lever under hela sin livstid med sin rädsla, den bara förändras under tidens gång. Rädslan kan vara allt från oväder till förfärliga vidunder och hemska trollkonster. En del rädslor sitter djupt rotade inom oss medan andra dyker upp snabbt för att sedan försvinna. För de flesta människor förknippas rädsla med något negativt. Men rädslan är viktig, en förutsättning för vår överlevnad. Rädslan är en varningssignal i likhet med hunger, smärta och trötthet. Den varnar oss för fysisk och psykisk fara. Den varierar från människa till människa, från period till period och även från en utvecklingsfas till en annan. Det viktiga är att vi inte förnekar vår rädsla eller tar avstånd från dessa känslor.

Varje människa kommer till världen som en hel individ med både ljus och mörker. Men om vi bara ser ljuset blir vi halva människor enligt sjukhusprästen Lars Björklund. Han menar att vi ska undvika att utsätta barnen för farligheter men skulle de råka ut för något skrämmande måste vi våga vara vuxna och vara tillsammans med barnen i dessa känslor (Bendt 1993:13). Björklund anser:

Vågar jag som vuxen gå med in i mörkret kommer kreativa krafter i barnen att börja bygga nånting som hamnar på den ljusa sidan. Får jag som människa inte hjälp att ta del av mörkret tidigt, kan jag längre fram komma in i en kris, kanske som tonåring och då inte alls veta vad jag skall göra. Har jag inte fått uttryck för ångest och rädsla kan jag lättare bli fast i mörkret. Det förkvävda och förträngda bubblar alltid upp förr eller senare i livet. (Bendt 1993:14)

Författaren och folklivsforskaren Bengt af Klintberg skriver att det inte alltid är negativt att barn är rädda. I vissa fall är det helt och hållet nödvändigt för att klara sig, ett sätt att överleva. Tidigare var barnen mer mörkrädda, troligtvis beroende på att det fanns mer mörker förr. Naturrädslan var stor både bland barn och vuxna förr i tiden. Rädslan för trollet och skogsrädet var stort, likaså näcken, vargen och åskan. Dagens naturrädsla hos barn gäller spindlar och småkryp. Rädslan för krig, miljöförstörning, knarkare och bomber är stor enligt af Klintberg (1995:12ff).

1.1 Bakgrund

Jag har tidigare tillsammans med Marianne Hansson skrivit ett examensarbete som heter *Barn och rädsla. Vad barn kan vara rädda för och pedagogers förhållnings- och arbetsätt* (Gustavsson & Hansson, 2000) när jag läste till forskollärare vid Institutionen för Pedagogik på Högskolan i Borås. Det arbetet handlade om barns rädslor i fyra- och femårsåldern och hur pedagoger i förskolan arbetade med barns rädsla. I denna nya undersökning vill jag ta reda på skolbarns rädslor och deras hantering av dessa känslor för att sedan jämföra resultatet med förskolebarnen. Jag vill även ta reda på hur pedagoger i skolan arbetar med barns rädsla. Enligt min mening är det viktigt att pedagoger i skolan har en kännedom om både förskolebarnens och skolbarnens tankar om rädsla. Förskolebarnen kommer att bli skolbarn och då är det viktigt att vi är medvetna om deras tidigare känslor. För att kunna ge barnen stöd när de känner sig oroliga eller rädda bör vi ha kunskap om de olika utvecklingsstadierna som barnen skall gå igenom. Eftersom varje människa är unik kan

barnet befinna sig på olika nivåer i dessa utvecklingsstadier. Ett barn som är åtta år kan intellektuellt befinna sig på en tioårings nivå, socialt på en åttaårings nivå och emotionellt på en sexårings nivå. Detta är individuellt och varierar från barn till barn.

Jag anser att det är viktigt att vi känner till barns rädslor och att vi tar dem på allvar. Det blir lättare att sätta sig in i barnens situation om vi vet hur de tänker och känner. Med den kunskapen hoppas jag att vi kan hjälpa barnen så att de lär sig handskas med de bekymmer som de möter. Även en stor del av människans aggressiva beteende beror på att vi känner en rädsla för någonting. Vem har inte blivit arg i samband med en rädsla? Kan vi sätta ord på rädslan så blir det lättare att bearbeta denna känsla. Flertalet barn och ungdomar lever i konstant rädsla och osäkerhet. Dessa känslor kan gömmas bakom en hård och tuff attityd. När man blir rädd är det svårt att tyda känslor; de blockeras. Det är viktigt att vi hjälper barnen att förstå sig själva, att de får kännedom om rädslan och kunskap om att alla människor känner en rädsla ibland. Detta arbete bör grundläggas under de tidiga barnåren, så att samtal om rädsla faller helt sig naturligt även när barnen blir äldre.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att ta reda på barns rädslor i skolådern och hur pedagoger i skolan hanterar och arbetar med barns rädslor. Ett annat syfte är att jämföra likheter och skillnader mellan förskole- och skolbarns rädslor. För att kunna göra detta kommer jag att ta med resultat från mitt tidigare examensarbete från Högskolan i Borås. För att förtydliga syftet preciserar jag det i fyra frågeställningar:

- Vad kan barn vara rädda för?
- Vad gör barnen för att rädslan skall försvinna?
- Finns det någon likhet eller skillnad i rädslan och hanteringen av den hos förskole- och skolbarn?
- Hur kan man som pedagog arbeta med barns rädsla?

Eftersom alla elever i denna studie är barn använder jag mig av orden elever och barn som liktydiga begrepp.

3. Litteraturbakgrund

Litteraturbakgrunden inleds med en genomgång av styrdokumenterna för förskola/grundskola med fokus på vad de säger om känslor. Begreppet rädsla belyses från olika perspektiv såsom utvecklingshistoriskt, psykologiskt, socialt och pedagogiskt. Det tas även upp olika utvecklingsteorier från E. Homburger Erikson och Piaget eftersom rädslor hör ihop med de olika utvecklingsstadierna. De utvecklingspsykologiska aspekterna är viktiga att belysa i forskning om barns rädsla. Erikson och Piaget beskriver barns känslor från två olika utgångspunkter. Erikson ser det mer ur en känslomässig synvinkel, där även tankemässiga, dvs. kognitiva, aspekter tas upp. Piaget däremot beskriver barns känslor främst ur en kognitiv synvinkel. Deras teorier belyses ur Maare Tamms synvinkel. Tamm är filosofie doktor i psykologi, hon har studerat barns rädslor och även författat ett flertal läroböcker om barns känslor. Hon använder sig mycket av E. Homburger Erikson och Piaget i sin litteratur. Tidigare forskning och undersökningar tas också upp i litteraturbakgrunden.

3.1 Vad säger styrdokumenterna?

Skolverkets läroplaner skall styra innehållet/undervisningen i förskola/skola. Varje barns/elevs förutsättningar och behov skall ligga till grund för innehållet/undervisningen. Men för att detta skall ske måste vi känna till barnens/elevernas förutsättningar och behov, och respektera dem. Läroplanerna är strukturerade på ett sådant sätt att de omfattar mål och riktlinjer utan att ange hur de skall uppnås. Det är upp till varje pedagog att avgöra hur arbetssättet skall se ut. Läroplanerna tar upp vikten av att barnet/eleven skall känna en trygghet i förskolan/skolan och att barnet/eleven skall mötas med respekt och känna empati för andra. Eftersom det inte står i läroplanen hur dessa mål och riktlinjer skall uppfyllas är det viktigt att pedagogen reflekterar över sitt förhållningssätt och funderar på hur de skall gå till väga i samspelet med barnen. Läroplan för förskolan (Lpfö 98) tar upp följande aspekter på barns känslor:

Barns behov av att på olika sätt få reflektera över och dela sina tankar om livsfrågor med andra skall stödjas. (s. 7)

Förskolan skall lägga grunden för ett livslångt lärande. Verksamheten skall vara rolig, trygg och lärorik för alla barn som deltar. (s. 7)

Alla barn skall få erfara den tillfredsställelse det ger att göra framsteg, övervinna svårigheter och att få uppleva sig vara en tillgång i gruppen. (s. 8ff)

Förskolan skall sträva efter att varje barn utvecklar förmåga att ta hänsyn till och leva sig in i andra människors situation samt vilja att hjälpa andra. (s. 11)

Förskolan skall sträva efter att varje barn utvecklar sin skapande förmåga och sin förmåga att förmedla upplevelser, tankar och erfarenheter i många uttrycksformer som lek, bild, rörelse, sång och musik, dans och drama. (s. 13)

Läroplan 94 för det obligatoriska skolväsendet (Lpo 94) tar upp nedanstående aspekter om barns känslor:

Eleverna skall få uppleva olika uttryck för kunskaper. De skall få pröva och utveckla olika uttrycksformer och uppleva känslor och stämningar. (s. 8)

Eleven skall i skolan möta respekt för sin person och sitt arbete. Skolan skall sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära. (s.8)

Personlig trygghet och självkänsla grundläggs visserligen i hemmet, men skolan har en viktig roll därvidlag. Varje elev har rätt att i skolan få utvecklas, känna växandets glädje och få erfara den tillfredsställelse som det ger att göra framsteg och övervinna svårigheter. (s. 8)

Skolan skall sträva efter att varje elev kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen. (s. 12)

Läroplanerna belyser alltså aspekterna vad gäller barns känslor på ett likvärdigt sätt. Det tas upp i båda läroplanerna att det skall strävas efter att eleverna/barnen utvecklar sin förmåga att leva sig in i andra människors situation, att de tar hänsyn till och vill hjälpa andra människor. Båda tar upp att eleven/barnet skall få uppleva den tillfredsställelse som ges av att övervinna svårigheter och att göra framsteg i sin utveckling. Det tas också upp att eleven/barnet skall få uppleva känslor och stämningar genom att pröva och utveckla olika uttrycksformer. Den enda skillnaden är att det i förskolans strävansmål står vilka uttrycksformer som kan användas i arbetet med barnen.

3.2 Barns rädsla

Barnens rädslor ingår i vår överlevnadsstrategi anser Sverre Sjölander, docent i zoologi vid Linköpings universitet (1997:40). Han har forskat kring människans medfödda natur och skriver att mänsklighetens hela existens grundar sig i rädslan över det obehagliga. Det var de försiktiga barnen som klarade sig och som sedan blev föräldrar. Detta arv har gått vidare i flera tusen generationer. De försiktiga barnen aktade sig för att krypa in i elden, gå till skogs och klappa giftormar. Det tydligaste exemplet på medfödd rädsla är spindelskräck, enligt Sjölander. Tamm (2003:11ff) tar också upp att rädslan är sammankopplad med vår fortlevnad. Vi lär oss hur vi skall undvika faror och dessa viktiga lärdomar inpräntas tidigt i våra liv. Denna strategi att lära barnen undvika faror och frukta situationer som kan leda till farligheter eller hot har utvecklats under evolutionens gång. Rädsla är både inlärd och av biologisk härkomst. En del rädslor är ologiska, de hänger inte ihop med vårt förnuftsmässiga tänkande. Deras enda funktion är att de tynger sin bärare. Eftersom rädslan är en emotion som alla bär med sig kan det uttryckas med många ord och begrepp. Frukta, oro, bävan, ängslan, skräck, panik och ångest är några ord som vi kan referera till rädslan.

Flertalet av de forskare som har studerat barndomens rädslor är eniga om att rädslorna utspelas i en kronologisk ordning. Under förskoleåldern och i synnerhet under skolåldern utvecklas en rädsla och ibland en fobi för insekter och andra djur. Hur kan man frukta en liten fågel eller en spindel kan man undra enligt Tamm (2003:15ff). Men det är en fråga som inte ställs av ett barn med fobisk skräck. Barn börjar bli mer medvetna om döden vid ca fem års ålder, i början är de mest rädda för att föräldrarna skall dö. Vid ca nio års ålder

börjar de bli rädda för att de själva kan dö. Från sju-åtta års ålder utvecklas barnens rädslor i ett raskt tempo. Nu blir de mer verklighetsanpassade än tidigare, barnen känner rädsla för krig, katastrofer, olyckor och naturens krafter såsom stormar, åska och översvämningar. Barnen börjar även ängslas mer över situationer där de känner sig värderade och granskade av andra, dvs. den sociala rädslan. Många av dessa rädslor kommer att reduceras eller försvinna under utvecklingens gång. Men en del rädslor kan utvecklas till fobier, vilka begränsar sin ägare i stor utsträckning.

Även ångest begränsar barnet i sin utveckling. Det har gjorts en svensk studie på skolbarns välbefinnande och denna studie är en av de få i Sverige som har lagt sitt fokus på enbart barn. Undersökningen gjordes 2005 och resultatet visade att var fjärde elev ofta känner sig stressad och ängslig. Ett barn av tio sägs lida av ångest och forskarna menar att dessa barn har ett generaliserat ångestsyndrom. De känner en överdriven oro och rädsla inför kamratrelationer och skolprestationer. Syndromet förknippas med koncentrationssvårigheter, muskelspänningar, rastlöshet, sömnrubbingar samt benägenhet att bli uttröttad och irriterad. De här barnen får det svårare att fungera socialt, menar Elisabeth Breitholtz, ledare för studien och lektor i klinisk psykologi vid Stockholms universitet. Resultatet baserades på intervjuer med 400 barn i åldrarna 7-15 år. Flickorna oroade sig för att de skulle misslyckas med sina studier, att de skall bli retade eller mobbade. De kände även en oro inför sitt kommande vuxenliv, men mest kände de en ängslan över att någon anhörig skulle dö. Pojkarna kände en liknande oro men var även rädda för psykopater, fyllon, tjuvar och mördare. Runt två procent av alla barnen har någon gång haft självmordstankar (Johansson, 2005:16).

I en annan svensk undersökning som gjordes 1963 för att senare göras om 1985, kom det bland annat fram att barns rädsla för fysisk fara hade ökat till det dubbla. Det var en rädsla för kidnappare, tjuvar, knarkare, fyllegubbar och mobbare – men också för trafik, brand och för att drunkna. Undersökningen gjordes av Inga Sylvander, ordförande i Svenska psykologförbundet och Maj Ödman, hedersdoktor i medicin vid Karolinska Institutet (1985:16ff). Bland farliga mänskliga gestalter har rädslan över sotaren helt försvunnit och rädslan över läraren nästan försvunnit. De hoppas att det tyder på mindre skräck för auktoriteter och att man numera inte använder skrämrelse som metod för att få barnen att lyda. Båda undersökningarna visade att djur gav ett upphov till rädsla; ormar var ett dominerande inslag men även spindlar och getingar. Ett nytt inslag var rädslan för döden och att ett tredje världskrig skall utbryta. Barnen var också rädda för att föräldrarna skulle dö så att de skulle bli ensamma och övergivna. Världen har förändrats, farorna barnen möter är överväldigande, de finns i tidningar, filmer och TV som barnen möter nästan dagligen. Barnen känner ångest och en maktlöshet över krig och naturkatastrofer. Även oro över att ha ansvar för andra individer, den sociala rädslan har ökat, mest hos flickor men även hos pojkar. De kan känna oro över ansvaret att behöva ta hand om ett husdjur men också ansvaret för yngre syskon. Ödman & Sylvander (1985:76ff) fann att barnen i deras senaste undersökning var otryggare och omognare. De fann även att många barn i den yngre skolåldern inte kände stöd eller engagemang från vuxna. En orsak till detta anser de vara de vuxnas pressade livssituation med stress och överkrav och en känsla av otillräcklighet. En del föräldrar saknar kunskap om hur betydelsefulla de är för sina barn. Flertalet vuxna har också själva haft en otrygg barndom, vilket speglar sig i en del föräldrars kontakt med sina barn.

Rädsla över att misslyckas, inte veta vad som skall hända, inte vara omtyckt och så vidare kan leda till ett aggressivt beteende. Denna aspekt tas upp av Lars Åbrink, en

mediaanalytiker som har specialiserat sig på barn- och ungdomspedagogik kring filmens påverkan. I samarbete med Rädda Barnen leder han projekt om livsfrågor. Han fokuserar på ungdomars rädsla, men jag vill ta med honom i mitt arbete eftersom barnen som jag belyser skall växa upp till ungdomar. Åsbrink menar att:

Förståelsen för vissa grundläggande känslor, som osäkerhet, rädd och rädsla, kan hjälpa oss förstå individens beteende, vare sig det är ett barn, en tonåring eller en vuxen. (Åsbrink, 1994: 40)

Åsbrink menar att många ungdomar lever idag i konstant rädsla och osäkerhet. De känslorna döljs sedan bakom en tuff fasad, som i sin tur skrämmer andra. De skulle behöva inse att de känner en rädsla, att alla människor är rädda. En anledning till denna rädsla är att det finns mycket som de inte känner till eller har kunskap om. Det har nästintill blivit fullt att inte ha kunskap om många saker, att inte veta. Många av dessa ungdomar är stämplade som bråkiga och är dåliga i skolarbetet. Det behövs en god självkänsla för att våga erkänna att man inte kan, de vågar inte fråga för att de är rädda för att bli hånade och utskrattade och därmed känna sig utanför. De ser de andra som fiender när de själva blir rädda och arga. Om barn och ungdomar skulle inse sin rädsla och lära sig hantera den, skulle de bli tryggare som individer (1994:7). Följaktligen är det av stor vikt att vi samtalar om rädslan, för om barn och ungdomar skall kunna ändra på sitt negativa beteende måste de förstå orsaken till dess uppkomst. Varför känner de som de gör? Varför blir de rädda och aggressiva? I vilka situationer uppstår dessa känslor och beteenden? Detta är några viktiga frågor att diskutera med barn och ungdomar.

En forskare som också har kommit fram till att barns sociala rädsla är stor är Sven Hartman. Han har tidigare arbetat som biträdande professor i pedagogik vid Linköpings universitet. Genom intervjuer, observationer och enkätundersökningar med barn i åldrarna 5-13 år har han fått fram vad barn kan tänkas fundera på (1986:33 m.fl. ställen). Det som var mest skrämmande för barnen utifrån hans material var verklighetens faror. Det var faktorer i deras sociala situation som spelade en stor roll. Barnens rädsla över äldre barns hot med stryk, vuxna som grälar eller bestraffar barnen på något sätt och att vara hemma alldeles ensam, var det som tydligast framkom i undersökningen. Men han framhåller också att fantasins tigrar inte alls var så påfallande som hundar och andra farliga djur i barnens omvärld. Det fanns även en lustbetonad rädsla som barnen framkallade; Hartman menar att rädslan för spöken och monster hör till denna kategori. Var gränsen går mellan lustfyllt och otäckt kan vara svårt för barnet att avgöra, framför allt när det blir mörkt och det är dags att sova (Hartman, 1986:115).

3.2.1 Barns rädsla enligt E. Homburger Eriksons teorier

Erik Homburger Eriksons (1902-1994) utvecklingsteorier bygger på individen och dess samspel med andra i den sociala miljön. Han var professor i utvecklingspsykologi och enligt honom genomgår varje individ åtta olika utvecklingsfaser. Den tredje fasen, initiativ kontra skuld, utspelar sig under förskoleåldern som är mellan barnets fjärde och sjätte levnadsår. Det karakteristiska för denna fas är att barnet är nyfiskt, har ett stort behov av att utforska och att behärska saker och ting och vill att vi vuxna ska sätta gränser. Erikson menar att i takt med att barnet blir äldre utvecklar det en känsla av rädsla och ångest (Tamm, 1982:153). Barnets rädsla är både social, tinglig, existentiell, vidskeplig och magisk. Den vidskepliga, magiska och existentiella rädslan är ganska nya rädslor för barn

som befinner sig i denna fas. De har en rik fantasi och de frossar i vidskepelse parallellt med att de kan bli skrämde av det. Många barn i fyra-femårsåldern är även rädda för naturens företeelser. Deras tänkande är både magiskt och animistiskt vilket innebär att barnet tillskriver naturen samma motiv, syften och egenskaper som människan har. Stormen kan upplevas som naturens sätt att visa ilska och häftiga skyfall kan upplevas som naturens sorg och förtvivlan. Flertalet barn känner även en rädsla för vatten, som är en uråldrig rädsla i människans historia. Vattnets mörker, dess okända konturlösa yta och dess djup kan ge många barn kalla kårar (1982:153ff).

Den vidskepliga, magiska och existentiella rädslan fortsätter även i nästa fas som utspelar sig mellan barnets sjunde och elfte levnadsår. Denna fas går under namnet arbetsflit kontra mindervärde. Det karaktäristiska för denna fas är att mycket ligger i stiltje, lusten för lek och fantasi börjar avta. Erikson menar att rädslan för onda andar, spöken och vampyrer fortfarande vållar besvär för barnet som befinner sig i skolåldern. Den vidskepliga rädslan omfattar även mänsklig ohygglighet och brutalitet. De kan känna en rädsla för mördare i garderoben, spioner under sängen och tjuvar i badrummet. Orsaken till denna orealistiska rädsla är kontakten med olika massmedier där barnet får se olika hemskheter och våldsinslag. Den stora mängd underhållningsvåld som barnet kommer i kontakt med genom TV, film och andra massmedia kan göra det svårt för barnet att sortera mellan realistiska och orealistiska händelser. Även om de flesta barn vet att det är ”på låtsas”, kan det ändå bidra till en obehaglig rädsla, då tanken på att det kanske kan hända på riktigt är en källa där barnets fruktan kan hämta sin näring vilket gör det komplicerat för barnet att få rädslan att försvinna (Tamm, 1982:208ff).

Rädslan för mörker börjar sakta tappa sitt grepp om barn som befinner sig i skolåldern. Nu är det lättare att somna utan att ha en nattlampa tänd eller sovrumsdörren öppen. Men även om rädslan för mörkret och själva insomningen har minskat så kan barnet fortfarande få mardrömmar eller andra rubbningar i sömnen. Mardrömmar har en topp i förskoleåldern men upp till tjugofem procent av barn i skolåldern besväras av sömnrubbningar och mardrömmar. Barnets känslor och problem som t.ex. rädsla, hjälplöshet och ångest förblir omedvetna under den vakna tiden men på natten kan detta stoff ge sig till känna i mardrömmarna. Att mardrömmar är mer vanliga bland barn än vuxna beror på att barnets försvarsmekanismer inte är lika utvecklade. Barnet har en del försvarsmekanismer som skall skydda det mot rädsla och ångest men dessa fungerar ännu inte helt perfekt (Tamm, 1982:209ff).

3.2.2 Barns rädsla enligt Piaget

Biologen Jean Piaget (1896-1980) var intresserad av psykologi och filosofi och gjorde ett flertal studier på barn, bl.a. hans egna. Piaget fann att barnen svarade systematiskt fel på vissa frågor och började därför kartlägga barnens tankeprocesser. Enligt hans undersökningar tror barnen att tankar och uttalanden föder handlingar. De tror att deras tänkande på ett magiskt sätt kan framkalla olika händelser. Detta kan ställa till trubbel och ett onödigt psykiskt lidande för barnet. En sexåring som har använt uttrycket ”Jag önskar att du inte fanns, att du var död” kan gå omkring i rädsla för att detta senare skall inträffa. Likadant om barnet har sagt att det önskar att någon skall drunkna, bli påkörd eller några andra otrevligheter, detta skapar skuld-känslor om något av detta senare inträffar. Eftersom barn inte kan förstå orsakssamband tolkar de händelser som äger rum i nära följd som att

de har ett samband med deras uttalande. Om denna skuldkänsla grundläggs i barndomen kan den bibehållas under resten av livet (Tamm, 1979:79). Alltså är det viktigt att man är lyhörd och uppmärksam om barnet visar en överdriven ängslan över det inträffande.

Det har tidigare tagits upp i detta kapitel att barn ofta har mardrömmar. Enligt Piaget är det meningslöst att försöka förklara för ett barn som just vaknat ur en mardröm att det inte är verkligt. För barnet är det verkligt. Dessutom är barn som befinner sig i det preoperationella stadiet (2-7 år) säkra på att drömmar har en materiell existens, det vill säga att drömmen har kommit in i barnets rum. Vuxna bör ta barnet på allvar och visa respekt för dess rädsla och försöka hjälpa barnet att få kontroll över den. Att inte ha kontroll kan skapa en onödigt rädsla som kan vara mycket frustrerande. Det är först i nästa stadium, paradoxernas stadium (7-10 år) som barnet börjar förstå att drömmarna kommer från hjärnan och de egna tankarna. Ett stort framsteg sker nu för barnet som befinner sig i detta stadium; de förstår att drömmen kommer från den tänkande individen (Tamm, 1979:53ff).

3.3 Barns hantering och bearbetning av rädsla

En del barn hanterar sin rädsla genom fysisk flykt. Men den kan bara genomföras om det är en fysisk fara. En annan sorts flykt när man inte vågar konfrontera orsaken till rädslan är att t.ex. försöka tänka på någonting annat, glömma eller somna ifrån den. Sylvander & Ödman (1985:56) menar att sätten är enkla men inte effektiva, rädslan kommer tillbaka. Ett annat sätt kan vara att fylla sitt hem med ljud från TV eller stereo som en kompensation för ensamheten. Dessa ljud inger en trygghetskänsla så att rädslan tillfälligt hålls borta. Tamm (1982:156ff) tar upp att människofruktan, som tillhör den sociala rädslan, är stor bland barn i Sverige. Rädslan hämtar sin näring från både hemmet, förskolan och skolan. Barnet kan känna rädsla för föräldrarnas gräl, i skolan kan barnet bli rädd för att andra barn bråkar med dem. Barnen kan då försöka dra sig undan det som skrämmer dem eller så slår de tillbaka i självförsvar. När det gäller barns hantering av rädsla blev Tamm förvånad över att det inte var föräldrarna som de vände sig till. Istället var det husdjur och leksaker som barnen vände sig till för att få tröst. Denna aspekt tar även Ödman & Sylvander (1985:77) upp i sin undersökning. En tredjedel av barnen i undersökningen hade ingen människa att vända sig till när de blev rädda. Tamm anser att barn i andra länder hämtar trygghet i första hand från sina föräldrar eller andra vuxna (1982:157). Denna kunskap känns förbryllande, samtidigt som det väcker en eftertanke. Hon skriver också att människorädslan är en djupt rotad och primitiv känsla som till viss del är självbevarande och positiv:

Barnet som är rädd för andra och starkare barn kan lära sig att undvika att bli retat och mobbat. Barnet som är rädd för främmande människor kan lära sig att inte följa främlingar och lära sig att inta en viss sund försiktighet gentemot människor som de inte vet sig kunna lita på. (Tamm, 1982:156)

Leken har en stor betydelse för barns bearbetning av olika rädslor. Det som är karakteristiskt för bra lekar liksom för sagor är att de har ett spännande och tidvis otäckt händelseförlopp som sedan slutar lyckligt. Psykologen Eva Norén-Björn med inriktning på barns utveckling skriver att i leken kan barnen turas om att inta olika roller, ena stunden kan rollen vara att känna sig rädd för att i nästa stund vara den som skrämmer

(1990:133ff). Hon tar också upp att barn med hjälp av besvärjelser, magiska krafter och trollerier kan finna botemedel för det mest otäcka i leken (s. 51). Barnen kan hämta mycket hjälp i leken och i skapandet. Konstnären och bildpedagogen Cilla Ericson (1991:7) menar att målandet och skapandet används av barnet i ett personligt syfte för att förtydliga och bearbeta sin omgivning. Svåra och farliga saker kan avväpnas och kontrolleras genom ett bildskapande.

3.3.1 Barns hantering och bearbetning enligt E. Homburger Eriksons teorier

Höjdpunkten i barnets magiska tänkande nås i fyraårsåldern med mycket fantasier, fabuleringar och dagdrömmar. Enligt Erikson feltolkar barnet olika delar ur verkligheten och förändrar fakta till att passa dess magiska sätt att se på omvärlden. Människan har i alla tider och kulturformer varit vidskeplig och känt en rädsla för övernaturliga ting. Spöken, vampyrer, häxor och troll är några av de övernaturliga väsen som dyker upp i barnets värld. Barns fantasier ökar nattetid då det förståndiga dagsmedvetna tänkandet försvinner, och rädslan över mardrömmar ofta dyker upp hos barn i denna ålder. Dessa mardrömmar upplever barnet som väldigt konkreta och verkliga, så därför är det oerhört viktigt att vi vuxna tar deras rädsla på allvar. Vid mardrömmar som vid all annan rädsla är det mammans eller pappans närvaro som ger barnet den trygghet som bäst behövs. En del barn använder sig av olika ritualer för att det inget förhoppning och tro att det skall hålla hemskheter borta. Det kan vara allt från att läsa magiska ramsor till att ordna nattningsproceduren efter ett bestämt mönster (Tamm, 1982:157ff).

Tamm (1982:208ff) skriver vidare om barn i nästa utvecklingsfas, skolåldern, och deras tänkande angående den vidskepligt magiska rädslan enligt Erikson. Barnen vill gärna uppleva sig som större och tuffare än vad de är, de vill helst inte medge att de är rädda. För att dölja sin egen rädsla skrämmer de gärna andra. Känner de en rädsla för spöken så berättar de gärna spökhistorier för sina kamrater. De kan känna en dragningskraft till att se otäcka filmer som gör dem rädda eller tvinga sig själva att tänka på vålnader och andra hemskheter när de skall gå och lägga sig för att genom manipulation försöka avväpna det som skrämmer. Ett annat sätt är att tvångsmässigt upprepa situationer där man känner en viss rädsla.

3.3.2 Barns hantering och bearbetning enligt Piagets teorier

Som tidigare nämnts kan barn bearbeta sina känslor och upplevelser i den symboliska leken. Dess funktion är både social, kognitiv, moralisk och känslomässig. Barn kan använda den symboliska leken till att övervinna rädslan genom att själva gestalta den. De kan även skapa påhittade väsen eller ting som de känner en rädsla inför. Piaget menar att barn kan försvaga eller eliminera den rädsla som de känner genom att skapa det de är rädda för, lära känna och umgås med det, för att i nästa stund få makt över rädslan (Tamm 1979:127). Barn kan använda den symboliska leken till att överföra sin besvikelse, osäkerhet, rädsla och andra otrevliga upplevelser på olika låtsaskamrater eller rollfigurer. Barn som t.ex. fått en spruta av en doktor kan senare leka den upplevda händelsen. Antingen agerar barnet en doktor genom att sticka ett vasst föremål i dockan eller så kan det återuppleva sjukhusbesöket med hjälp av kamrater, som i leken skall agera de olika

rollfigurerna som ingick i händelsen. Piaget menar att när barnet för bort dessa upplevelser från det egna jaget blir det istället en åskådare till dem (Tamm 1979:21). Barnet kan även bearbeta händelser som de själva inte har upplevt; det kan t.ex. vara något de hört eller sett på TV. Det är en av anledningarna till att många barn leker krigslekar, bankrån, eldsvådor med tjutande brandbilar och andra katastrofer:

Den symboliska leken är sålunda mycket mångsidig och användbar. Den underlättar barnets sätt att tänka, resonera, lösa problem, arbeta och lära sig att förstå sitt eget liv. En av dess många uppgifter är dessutom att förebygga uppkomsten av onödiga och överdrivna former av rädsla samt att öka barnets motståndskraft mot rädslan. (Tamm, 1979:128)

Enligt Piaget omfattar det magiska tänkandet både animism, dvs. att tillvaron är förmänskligad, och artificialism, dvs. att någon har skapat alltsammans och det är till människans gagn. Dessa fenomen tillsammans bildar en grund för barndomens riter och besvärjelser. Allt detta härstammar från det tänkande som är karakteristiskt för det preoperationella utvecklingsstadiet som varar mellan barnets andra och sjunde levnadsår. Piaget anser precis som E. Homburger Erikson, att en del barn använder sig av magiskt präglade riter som genomförs vid läggdags (Tamm, 1979:77ff). De flesta barn mellan fem och tio år brukar ägna sig åt en eller annan form av rituell handling som har till syfte att skydda dem mot inbrottstjuvar, onda andar, spöken eller andra otrevligheter. En del symbolhandlingar kan vara att sängkläderna skall ordnas efter ett specifikt mönster. Barnet kan vilja ha kudde, täcke eller lakan placerat på ett visst sätt. De äldre barnen kan känna sig genererade över sina ritualer, speciellt om de övernattar utanför hemmet. Om vuxna har en kunskap om att dessa tvångsmässiga ritualer är vanliga, kan de visa förståelse och respekt för barnet och inte ställa frågor eller uppmärksamma deras ritualer. Ritualerna utförs inte bara vid sängdags, det kan även ske under dagtid. Det kan t.ex. vara att de inte skall gå på ljusa eller mörka stenplattor eller att de måste hinna ut ur ett rum innan de hinner räkna till ett visst förutbestämt tal, annars kan det ske något tråkigt. Piaget anser att barnets magiska beteende beror på att de har en bristfällig förmåga att förstå orsakssamband. Barn upp till tioårsåldern har svårt att separera processer som påverkas av människan och processer som sker utan hennes medverkan. Under denna tidsperiod när barnet är övertygat om att världen formas av motiv, syfte och avsikt, tror det att inget sker slumpmässigt.

3.4 Bemötande av barns rädsla

Det är betydelsefullt att vi känner till hur barn tänker, varför de tänker som de gör och hur deras tänkande skiljer sig från vuxnas. Både på gott och ont bär vi alla med oss vår barndom. Därför bör vi skapa en miljö för barnen som kännetecknas av trygghet, värme, respekt och omtanke om varandra. Tamm (1979:65ff) skriver att trygga barn som känner sig uppskattade och respekterade har avsevärt större förutsättningar att bemöta svårigheter än otrygga barn. Ett tryggt barn växer och blir moget genom de konflikter som det går igenom medan ett otryggt barn med dålig självkänsla lättare knäcks vid konflikter. Det händer ofta att vuxna, i kontakten med rädda barn, försöker få barnet att inte tänka på rädslan eller dess orsak. Självfallet skall man ge barnet den trygghet som det behöver, men det hjälper inte att fly undan rädslan. Det är bättre att hjälpa barnet att möta och övervinna rädslan.

Rädslan för osäkerheten kan övervinnas, om vi får lära oss att genom trygga former gå utanför våra gränser. Vi ska känna att det är tillåtet att be om hjälp eller säga: jag förstår inte, jag vet inte. Då blir det lättare att inta en positiv inställning till oss själva, vår osäkerhet och vår omvärld. Åsbrink (1994:9ff) tar upp att en stor del av självbilden formas i skolan och då är det viktigt att inte bara värna om den mätbara kunskapen. Barn måste få tillfälle att bygga upp sin självkännet och lära sig att lita på sig själva. Det är viktigt att skolstarten blir lyckad. Barnen har allmän skolplikt och de har rätt till en bra och lyckad skolgång. Om de känner en rädsla för skolan så hämmar det deras kunskapsinläring. Tänk er ett barn som sitter i sin bänk och glatt räcker upp handen, säger fel, märker att det är de barnen som svarar rätt som får lärarens gillande. Barnet blir rädd och osäker för att säga fel och om det händer upprepade gånger kan barnet känna en rädsla och osäkerhet som gör att det slutar att svara på lärarens frågor. Barnet ger upp och tänker: ”Jag bryr mig inte, jag vet ingenting. Det passar bara dem som vet”. Det är först när barnet känner trygghet över att våga fråga som det utvecklas i en positiv inriktning.

Även Tamm belyser rädslan över skolgången men ur en annan aspekt, bråk mellan elever (2003:101ff). Många yngre elever är rädda för äldre elever som retas, knuffas, skriker fula ord och tar deras saker. Dessa situationer skapar en rädsla och stress över att befinna sig i skolan. Tamm menar att för dessa ängsliga barn är det viktigt att det finns en tydlig struktur i skolan där regler och gränser är tydliga. Tamm skriver vidare att mobbning ofta framkallar vrede och en lust att ge igen bland pojkarna, medan flickorna känner osäkerhet, oro och ledsenhet. Vuxna har skapat skolmiljöer för barn och då ligger ansvaret på oss vuxna att dessa miljöer är säkra för alla elever. Barnen har en rättighet att kunna känna sig trygga i sin skolmiljö.

Barnens svåra känslor som förtvivlan, sorg, rädsla och övergivenhet har en benägenhet att nonchaleras av oss vuxna. Vår bristande förmåga att hantera dessa kategorier av känslor gör att vi håller avstånd till dem. Socionom Jenny Gren, som har arbetat länge inom socialtjänsten, främst med barn och familjer, skriver att barn som söker sin identitet och försöker förstå sina känslor ideligen möts av vuxenvärldens förnekande och analyserande (1994:166ff). Vuxna förmanar, förnekar och ignorerar hellre än att försöka förstå. Vi vill ju omge oss med trygga och glada barn. Om ett barn ofta får höra att ”Det behöver du inte vara rädd för” eller att ”Bry du dig inte om det, det är inget att vara ledsen för” kan detta leda till att barnet börjar ifrågasätta sig själv och sina känslor. Barnet kan inte längre lita på sina egna känslor. Vidare skriver Gren att när vi tar avstånd från barnens känslor ger vi signaler till dem att vissa känslouttryck inte duger. Barnen måste få möta alla känslor. Det behöver vårdas, gråta och känna förtvivlan. Det är genom dessa motgångar som barnet lär sig att hantera livet och växa som människa. Gren skriver också att pedagogernas respekt för barnens känslor ständigt måste finnas med i möten med barnen. Gren skriver:

Jag tror att vi som pedagoger måste fundera över vår grundinställning till de konflikter och svårigheter barnet möter. Är de störningsmoment som irriterar den bild vi vill ha av verksamheten, av barnen? Eller är de normala och nödvändiga delar av livet, utvecklingskedan barnet måste få kämpa sig igenom, en potential till tillväxt och skapande? (Gren, 1994:168)

Flera av barns rädslor är positiva rädslor och det är bara genom att barnen tränas i att övervinna eller bemästra sin rädsla som de lär sig att undvika farligheter av olika slag. Barnet bör fostras att känna respekt för naturens lagar så att de vet att bryggor, båtar och kajer inte är lämpliga lekplatser. Tamm (1982:154ff) tar upp att barn behöver lära sig att

skogen är en vacker tillgång men kan innehålla farligheter som giftiga bär och svampar. Där kan också finnas giftiga ormar och en möjlighet att gå vilse. Är ett barn rädd för främmande hundar lär sig barnet respekt för hundar och handskas mer varsamt med dem. Om barnet känner rädsla för trafik lär sig barnet att vara försiktig i trafik. Genom att känna till att det är farligt att klättra på höga höjder som broar, balkongräcken eller stup lär sig barnet att känna respekt för tingens värld. Dessa rädslor och många till har ett livsbevarande syfte. Men Tamm (2003:48) tar också upp att om vi varnar barnet för mycket kan det ge ödesdiga konsekvenser för dess utveckling. Om vi bara skapar omgivningar som är säkra och trygga, och varnar barnen att gå utanför dessa områden där farligheter väntas, kan ett barn som har varnats för mycket utveckla en fobi.

Om barnet tror att det är någon i garderoben, så hjälper det inte att vi säger: ”Du behöver inte vara rädd, det finns inget farligt i garderoben”. För fantasifulle fyra - femåringar finns det visst något där – rädslan finns ju. Är barnet rädd för att gå på toaletten – följ med barnet. Titta gärna tillsammans med barnet i garderoben, under sängen eller var nu ”monstret” befinner sig. Barnpsykologen Malin Alfvén (i Almaas, 1997:28ff) skriver att det är viktigt att vi tar deras rädsla på allvar. Hon anser att:

Små barn är rädda för så mycket mer än vi vuxna – de ser ju inte sammanhangen, har inte den bakgrundsinformation och erfarenhet som vi har. De lever fortfarande i sin magiska värld där allt kan hända. Många barn kryddar sin verklighet med fantasier och rädslor. Mörkrädsla, spöken och liknande brukar dyka upp i 3-5 årsåldern, då kan barn själva fantisera fram sin rädsla. (Almaas, 1997:29)

Det händer alltför ofta att vuxna lägger sig i barnets lekar med en beskyddande attityd. När barnet arbetar med något som medför problem och någon vuxen kommer till undsättning, lär sig barnet inte att hantera rädslan. Det kan ha en rakt motsatt effekt, det ökar rädslan. Tamm (1979:127) menar att barnet lär sig att klänga sig fast vid en vuxen istället för att använda sina egna resurser för att lösa problemet. Ibland ställs barn inför lägen som kan vara skrämmande och obehagliga, men det hör till livserfarenheten. Det blir lättare för barnet att acceptera verkligheten om det får återuppleva den skrämmande händelsen genom lek och på så sätt få distans till det hela. Tamm (2003:47ff) tar också upp att barnen lär sig vad de skall frukta genom många sagoböcker. I *Rödluvan* lär de sig att frukta vargen, som kan jämföras med en stor hund för en del barn. Katla i *Bröderna Lejonhjärta* blir en prototyp för barns rädsla för olika djur. Många folksagor och berättelser har olika djur som huvudroller. De kan vara uppfostrande figurer, hjälpare men också hotfulla och farliga väsen. Häxor, spöken, jättar och troll finns också i sagans värld. Ett litet barn gör ingen skillnad på verklighet och fantasi och ett sätt är att bearbeta upplevelsen i leken.

Genom att läsa eller lyssna på sagor får barnet unika möjligheter att stärka sin empatiska förmåga och bearbeta sina känslor. Det ges rika möjligheter till att identifiera sig med olika rollkaraktärer och prova på olika känslor. Barnpsykologen Margareta Öhman tar upp folksagans symbolspråk där de yttre istället för de inre symboliska handlingarna målas upp. På det sättet kan varje individ ta till sig sagan på sitt eget personliga sätt (1997:151). Hon tar också upp att hopp förmedlas genom folksagan. Det är den yngste och svagaste som får belöningen genom att våga möta svårigheter och lita på sina egna inre resurser. Många barn identifierar sig med just den yngste och svagaste och sagans utformning ger barnet hopp.

3.5 Pedagogers arbets- och förhållningssätt – några exempel

Ett sätt att arbeta med barns rädsla är att arbeta tematiskt. Utbildningsradion (1992) har visat en film om "Ett lekpedagogiskt arbetssätt" av Gunilla Lindqvist. I januari 1991 startade Gunilla Lindqvist, pedagogiklärare på lärarhögskolan i Karlstad, ett forskningsprojekt på daghemmet Hybelejen i Karlstad. Tillsammans med personalen skulle hon utveckla ett lekpedagogiskt arbetssätt. Detta kom att genomsyra hela verksamheten. De använde sig mycket av drama och barnlitteratur. Barn och personal får då en gemensam erfarenhet, de kan tillsammans ge sig in i leken och sagans värld. Mycket inspiration hämtade de från Tove Janssons böcker. Deras första tema handlade om rädsla. Enligt Lindqvist är det viktigt att barnen känner sig trygga. För att barnen skall veta vad trygghet innebär måste de även känna till baksidan, närmare bestämt otrygghet, som att vara ledsen, ensam och rädd. När de skulle inleda temat frågade de barnen om de var rädda för någonting. Barnen svarade först nej, inte var de rädda för någonting. Efter lite lirande från personalens sida kom det fram att barnen visst var rädda ibland. Personalen menar att det visar att barnen från tidig ålder lär sig att inte visa sin rädsla.

De använde sig av en figur som kallades för "Rädda Rädslan". Hon var rädd för allting, t.o.m. för barnen. Anledningen till att de valde en rädd figur var att barnen skulle känna empati med denna. Barnen fick känna att det fanns någon som var räddare än de själva. Barnen framstod som modiga jämfört med "Rädda Rädslan". Hon hade med sig sina vänner "Räddisarna", som bodde i en ask. Barnen fick ta ansvar för dem och se till att varken de eller de själva var ensamma. Även de tuffa killarna i förskolegruppen kände ett stort engagemang för denna uppgift. "Rädda Rädslan" kom tillbaka flera gånger till barngruppen. Varje gång hade hon med sig olika läskiga saker i sin ask. Barnen fick frossa i rädslor. Personalen ordnade även ett spöktåg där barnen drogs runt i skrinor på avdelningen som var dekorerad med kusligheter. Det var spöken, läskiga djur, skum belysning och lite ljudeffekter. Barnen fick ha med sig sina gosdjur under rundan för att känna sig lite tryggare. Lindqvist menar att det är i leken som barnen bearbetar och provar sina rädslor. De kan gå så långt som de själva vill och vågar. Det viktigaste är inte att barnen skall erkänna att de är rädda, utan det viktiga är att de skall få uppleva känslan av att vara rädd.

På en annan förskola i Sverige arbetade barn och pedagoger med "Spöke" som tema. Temat inleddes med att en handdocka, som såg ut som en ful häxa, dök upp under samlingen. Häxan berättade att hon var väldigt förtjust i spindlar och ormar, hon älskade allt som var otäckt och farligt. Barnen tillverkade olika småkryp och spindlar till häxan och gjorde en utställning om detta, allt efter häxans önskningar. Häxan blev nöjd och sedan ville hon att de skulle hjälpa henne att skrämmas, så hon bjöd in dem till en spökfest, där barnen skulle vara spöken. Det blev en lyckad spökfest med spöken som skrämdes på låtsas. Häxan visade sig vara riktigt snäll och spökerna var inte heller farliga. Barnens upplevelser i temat balanserade mellan spänning, rädsla och trygghet (Norén-Björn 1991:49ff).

Dessa två exempel som båda innehåller rädsla är varandras motsatser, båda blev lyckade enligt pedagogerna som arbetade med dem. I det ena temat fick barnen möta "Rädda rädslan" som ständigt var rädd. Där fick barnen känna sig modiga och ta ett ansvar för att försöka hjälpa henne och ta hand om hennes "Räddisar". I det andra temat spelade de mer på den snälla häxan och hennes frosseri i det otäcka och hemska. Dessa teman utspelade

sig på två olika förskolor, men de kan även fungera i förskoleklassen med ett modifierat innehåll. Som tidigare nämnts kan rädslan för spöken, demoner och vampyrer orsaka obehag för barnet under hela skolåldern. Detta kan vara en inledning till att samtala och frossa i hemskheter under kontrollerade former. Lärarutbildaren Jan Nilsson skriver i sin artikel om ett temaarbete om rädsla. Det var flickorna som fick gestalta räddhågade, utelämnande och hjälplösa varelser. Pojkarna fick agera de farliga, otäcka och starka. De fick även gestalta den modige räddaren som skulle besegra det onda och skydda de hjälplösa flickorna. Nilsson undrar om rollsättningen skett slumpmässigt eller om det är ett generellt mönster (1995:27). Både pojkar och flickor känner sig modiga respektive rädda ibland, så varför kan inte flickorna få gestalta de modiga och pojkarna gestalta de hjälplösa? Vilka värderingar för vi över på eleverna genom detta agerande? Det är en viktig aspekt att fundera över. Som tidigare har tagits upp kan barnen skapa en distans till det som verkar skrämmande genom att gå in i olika roller. Ena stunden kan barnen vara de som är rädda, för att i nästa stund vara exempelvis de som skrämmer. Detta skall gälla både pojkar och flickor.

3.6 Sammanfattning

Detta kapitel har tagit upp barns rädslor ur flera perspektiv. En av dem är ur ett *utvecklingshistoriskt* perspektiv. Hela människans existens har sin grund i rädslan över det farliga och obehagliga. Den vidskepliga rädslan var utbredd både bland vuxna och bland barn. Det var de försiktiga barnen som överlevde, de hade en respekt för eld, djupt vatten och de sprang inte till skogs. I flera tusen generationer har detta arv gått vidare. Denna strategi, dvs. att lära barnen att undvika faror har utvecklats under evolutionens gång. Men för mycket skrämme kan leda till fobi.

Ur ett *psykologiskt* perspektiv framträder den vidskepliga rädslan under barnets fjärde och sjätte levnadsår för att fortsätta även under skolåldern. Barnet både frossar i vidskepelse och känner en rädsla över den. Den vidskepliga rädslan innebär även en rädsla för människans brutalitet. Det kan vara en rädsla över att det finns spioner under sängen eller mördare i klädskåpet. Det underhållningsväld som barnet kommer i kontakt med genom massmedia kan göra det svårt för barnet att skilja mellan realistiska och orealistiska händelser. Mardrömmar är vanliga bland barn. Anledningen till att barn har fler mardrömmar än vuxna är att deras försvarsmekanismer mot rädsla och ångest inte är fullt utvecklade. Flertalet barn i förskoleåldern är rädda för naturföreteelser eftersom deras tankar är både magiska och animistiska. Kraftiga skyfall kan exempelvis upplevas som naturens sätt att visa sin smärta och sorg och stormar kan kännas som naturens ilska.

Den *sociala* rädslan är stor bland barn och ungdomar, en rädsla över att inte passa in bland kamrater, oro över skolprestationer eller att misslyckas på ett eller annat sätt. De känner en oro över att behöva ta ansvar för andra individer, t.ex. yngre syskon men även husdjur. Barnen känner en rädsla över äldre barns hot om stryk, att de skall bli mobbade och föräldrar som grälar eller bestraffar på ett eller annat sätt. Flertalet barn är rädda för att möta tjuvar, kidnappare, knarkare och fyllegubbar. Många barn känner även en oro och rädsla över att behöva vara hemma själva. En del känner t.o.m. en rädsla över det kommande vuxenlivet.

Barns *hantering* av rädslan kan se ut på många olika sätt. En del flyr från den, men det kan egentligen bara ske om det är en fysisk fara. Ett annat sätt att fly från rädslan är att försöka tänka på något annat eller dra sig undan, men dessa hanteringar ger bara ett temporärt skydd. Däremot har leken en stor betydelse för barns hantering av rädslor. I leken kan de inta olika roller för att bearbeta sina tankar och känslor. Med hjälp av magiska krafter kan de finna botemedel mot det otäcka i leken. De kan i leken även bearbeta händelser som inte är självupplevda; det kan vara något som de har sett eller hört. De flesta barn mellan fem och tio år brukar ägna sig åt en eller annan form av rituell handling. Det kan t.ex. vara olika riter och besvärjelser som används vid läggdags. De har då till uppgift att skydda barnen mot spöken eller andra otrevligheter.

Flertalet barn vänder sig till sina föräldrar, men en undersökning visade att en tredjedel av barnen inte hade någon vuxen att vända sig till. De söker hellre tröst hos någon annan, t.ex. ett gosedjur. Ett sätt att försöka hantera rädslan är att dölja sin egen rädsla och i stället skrämma andra. Är de rädda för spöken så berättar de gärna spökhistorier för sina kompisar. En del kan känna en dragningskraft till att se hemska filmer som gör dem rädda eller tvinga sig själva att tänka på vålnader och andra otrevligheter vid läggdags. Genom dessa tillvägagångssätt tror de att de kan påverka och minska rädslans makt.

När vi gör en jämförelse så ser vi att *skillnader* och *likheter* mellan förskole- och skolbarns rädslor är bl. a att rädslan för mörker börjar avta i skolåldern men mardrömmar fortsätter att besvära dem. Mardrömmar har sin topp i förskoleåldern men upp till tjugofem procent av skolbarnen har fortfarande dessa drömmar eller andra sömnrubbnings. Den vidskepliga, magiska och existensiella rädslan startar vid ca fyraårsålder för att fortsätta upp i skolåldern. Rädslan för spöken, demoner och onda andar kan ställa till det för barnen. Den vidskepliga rädslan innefattar även mänsklig brutalitet. De kan känna en rädsla för mördare i garderoben och tjuvar i badrummet. Barn i femårsåldern börjar bli medvetna om döden; först är det en rädsla över att föräldrarna skall dö för att senare vid nioårsålder övergå till en rädsla över att de själva skall dö. Från sju-åttaårsålder börjar rädlorna bli mer verklighetsanpassade. Barnen känner en rädsla för krig, olyckor och naturkatastrofer. Den sociala rädslan ökar i skolåldern, nu känner de en oro över att bli granskade och värderade, t.ex. i kamratrelationer och skolprestationer. De känner en rädsla över att bli mobbade eller på något annat sätt bli utsatta för äldre barns retningar eller våldshandlingar.

Ur ett *pedagogiskt* perspektiv kan vi se att det är viktigt att vi känner till barns rädslor, vet hur de tänker, varför de tänker som de gör och hur deras tänkande skiljer sig från oss vuxna. En del barn tror att deras tankar kan framkalla händelser. Märker vi att ett barn mår oerhört dåligt vid någon tragisk händelse är det viktigt att vi tar reda på orsaken till att barnet mår som det gör. Får inte barnet bearbeta dessa känslor kan det vålla problem ur ett vidare tidsperspektiv. Det är viktigt att vi skapar en miljö som präglas av trygghet och värme. Trygga barn har större förutsättningar att bemöta svårigheter än otrygga barn. Om ett barn ofta får höra att ”Det behöver du inte vara rädd för” eller ”Bry du dig inte om det, det är inget att vara ledsen för” kan detta leda till att barnet inte vågar lita på sina egna känslor. När vi tar avstånd från barnens känslor ger vi signaler att vissa känslouttryck inte duger. Det hjälper inte att fly undan rädslan, för rädslan återkommer.

Men om vi bara skapar säkra och trygga miljöer och dessutom varnar barnen för att gå utanför dessa områden, kan ett barn som har varnats för mycket utveckla en fobi. Allt är m.a.o. en balansgång. Men vi måste finnas till för barnen och de skall känna att de kan vända sig till oss för att få stöd och hjälp. En stor del av vår självbild formas i skolan och

då är det viktigt att vi ser till att barnen får en bra skolgång. Barnen måste få tillfälle att bygga upp sin självkännetdom och lära sig att lita på sig själva. Många yngre elever är rädda för äldre elever som bråkar, och det kan skapa en rädsla över att befinna sig i skolan. Om de känner en rädsla för skolan hämmar det deras kunskapsinläring. Det är först när barnet känner trygghet som det utvecklas i en positiv riktning.

4. Metod

Metoddelen tar upp val och motivering av metod, en presentation av de respondenter som ingått i studien samt en beskrivning av etiska överväganden och tillvägagångssättet vid undersökningen. Den innehåller också en redogörelse för databearbetningen, bortfall och avgränsningar samt en diskussion av studiens tillförlitlighet.

4.1 Val och motivering av metod

Studien bygger på både primär- och sekundärkällor. Den bygger också på kvalitativa enkäter med ostrukturerade frågeställningar som ett instrument för att ta reda på barns rädslor och pedagogers arbets- och förhållningssätt inom detta område. ”Det ostrukturerade frågeformuläret innehåller så kallade öppna frågor, dvs. frågor på vilka den tillfrågade själv skriftligen ska formulera sitt svar; alltså inte så olik en vanlig intervju” (Stukat 2005:43). Anledningen till att kvalitativa enkäter valdes är att informationen som kommer fram blir mer personlig och djup än vid en kvantitativ enkät med fasta svarsalternativ. Eftersom enkäter med fasta svarsalternativ är hårt styrda av den forskningsansvarige, valde jag öppna frågeställningar där styrningen inte är lika hård. Sannolikt gav det ett större utrymme för respondenternas egna tankar och formuleringar. En annan anledning till att enkäter valdes är att man med det tillvägagångssättet kan nå ut till fler människor och på så sätt få ett bredare underlag. Tanken är inte att generalisera utan att få kunskap om vad fler individer anser om rädsla.

Undersökningen inleddes med ett litteratursamtal om rädsla, där nitton elever i åtta- och nioårsåldern deltog. Motivet till att undersökningen inleddes med ett litteratursamtal är att genom att lyssna på en berättelse och sedan ta del av varandras erfarenheter kan starta elevernas egen tankeprocess om vad de har för roll i detta ämne. Det är viktigt för eleverna att de får höra varandras erfarenheter, att de får höra att även kompisarna känner en rädsla ibland. Efter samtalet medverkade eleverna i en enkätundersökning om deras rädslor (se bilaga 1). Enkäten innehöll samma frågor som tidigare använts i min pilotstudie och i mitt förra examensarbete, men då baserades studien på intervjuer. Enkäten bestod endast av fyra öppna frågeställningar, och skälet till att det var så få var att de ändå täckte upp mitt syfte med undersökningen. Är det för många frågor med öppna frågeställningar finns det en risk att eleverna tröttnar. Anledningen till att jag använder mig av samma frågor är att de redan är beprövade, att de fungerade bra och att det skall kunna göras en jämförelse mellan de olika undersökningsgrupperna, förskole- och skolbarn.

Fjorton pedagoger från samma skola deltog också i en enkätundersökning. Deras enkät innehöll tre öppna frågeställningar (se bilaga 2); två av frågorna fanns med i den förra undersökningen. I den undersökningen fick jag in väldigt kortfattade svar, så därför har jag lagt till en fråga om hur de hanterar barns rädsla över katastrofer. Skälet till att jag lade till denna fråga var att de skulle få något specifikt att tänka på samtidigt som det handlar om hur de hanterar barns rädsla.

4.2 Urval och etiska överväganden

Undersökningsgrupperna består av nitton elever i år 1 och 2 och fjorton pedagoger på skolan. Med pedagoger menar jag förskollärare och lärare, givetvis med tillhörande examen. Anledningen till att jag använder mig av två olika kategorier lärare är att i de lägre åldrarna arbetar de i arbetslag med F-2. Grundskollärarna har huvudansvaret för skolbarnen och förskollärarna för förskolebarnen men vid gemensamt arbete, som de har någon gång i veckan, arbetar de tillsammans. Då har de ett gemensamt ansvar för elevgrupperna. Det finns ca 270 elever och 18 pedagoger på denna skola. Jag har kommit i kontakt med dessa utvalda elever och pedagoger genom min utbildning vid Göteborgs universitet.

Anledningen till att jag valde dessa som respondenter var att eleverna skulle känna sig trygga med en person som de delvis känner men som inte är deras lärare, och även att pedagogerna känner till mig; förhoppningsvis ökade det chansen att få svar på mina frågor. Skolan där dessa respondenter befinner sig är en F-6 skola, som är placerad i en stadsdel i utkanten av en medelstor stad i Västra Götalandsregionen.

Efter att det var bestämt att det skulle användas enkäter i undersökningen, utformades ett brev till alla berörda föräldrar (se bilaga 3). För att genomföra en enkätundersökning behövs föräldrarnas tillåtelse:

Deltagare i en undersökning har rätt att själva bestämma över sin medverkan. I vissa fall bör samtycke dessutom inhämtas från förälder/vårdnadshavare, till exempel om de undersökta är under femton och undersökningen är av etisk känslig karaktär. (Stukat 2005:131)

Innehållet i informationsbrevet är det som berör studien, dvs. studiens syfte och tillvägagångssätt och att deltagandet är frivilligt. I brevet ges en kort presentation av mig som forskningsansvarig och min institutionsanknytning. I brevet framgår det också att alla svar behandlas anonymt. Klassläraren delade ut informationsbrevet till alla berörda elever och samlade senare in det med föräldrarnas påskrift. Eleverna fick samma information som föräldrarna men den skedde muntligen. När alla var informerade och jag fått deras godkännande genomfördes undersökningen.

Informationen till pedagogerna skedde på ett likartat sätt. Jag presenterade mig och mitt syfte på ett informationsmöte med ett flertal pedagoger, alla var dock inte närvarande. Jag meddelade också att de kunde avbryta sin medverkan om så önskades. Enkäten delades ut och till den fanns ett medföljande missiv, där stod det vem som är forskningsansvarig och vederbörandes institutionsanknytning. Även här framgick det att alla svar skulle behandlas anonymt. Det stod också klart och tydligt var de kunde lämna enkäten och var de kunde få tag på mig om de hade några frågor.

4.3 Tillvägagångssätt

I min tidigare undersökning, *Barn och rädsla* (Gustavsson & Hansson, 2000), intervjuades förskolebarn om sina rädslor. Det jag fick erfara då var att barnen, som var pratglada i vanliga fall, blev blyga och tystlåtna, troligtvis för att vi befann oss i ett annat rum, personalrummet, och för att intervjun spelades in. Dessa företeelser ville jag undvika, så därför ändrade jag i denna studie metod och förfaringssätt. Enligt Doverborg & Pramling

är en viktig aspekt att man väljer rätt tidpunkt på dagen när man skall genomföra en undersökning, så att barnen inte är hungriga eller trötta. Att man har valt ut en lugn plats är en viktig förutsättning för att barnen skall kunna koncentrera sig och inte tappa intresset. Likaså är det betydelsefullt att man avsätter tillräckligt med tid så att man inte behöver skynda på barnen skriver Doverborg & Pramling (2000:25ff). Det är också av stor vikt att barnen känner att de har tid att fundera, så att man inte stressar dem. Jag följde dessa råd när jag planerade undersökningen.

Inför det inledande litteratursamtalet var det inte helt lätt att finna lämplig skönlitteratur om rädsla. Det var angeläget att texten inte är för lång eller svår och att den var anpassad till denna åldersgrupp. Jag sökte upp Ann Boglind, universitetslektor i litteraturvetenskap och läromedelsförfattare och hon rekommenderade mig en antologi av Alvåker & Boglind (2001). I den boken finns ett utdrag ur ett kapitel om Tsatsiki, ”Ju farligare desto bättre” ur *Tsatsiki och farsan* (Nilsson-Brännström, 1996). Eftersom jag inte ville läsa ett utdrag lånade jag boken för att läsa hela kapitlet. Anledningen till att jag valde Tsatsiki är att han är en alldeles vanlig kille i yngre skolåldern, en kille som eleverna kan identifiera sig med.

Studien inleddes med att jag läste kapitlet om Tsatsiki. Det handlar om när Tsatsiki hälsar på sin något år äldre kusin Elena. En dag när de är tillsammans klättrar de uppför en väldigt hög klippa, där det stupar brant ner mot havet. Tsatsiki vill egentligen inte men vågar inte säga något för rädslan över att inte få vara med kusinen nästa gång. Han vill inte verka liten. Elena frågar om de inte skall hoppa från klippan och Tsatsiki säger att hon kan hoppa först. Han tror att Elena inte skall hoppa, att hon bara skämtade, men till hans förtvivlan hoppar hon. Tsatsiki är nu livrädd men han tar sats och hoppar han med (Nilsson-Brännström, 1996:48ff).

Efter att jag hade läst färdigt diskuterade vi boken med hjälp av Ellin Keene & Susan Zimmermans strategi angående litteratursamtal (2003:75ff). Jag delade in whiteboardtavlan i tre delar med rubrikerna text-text, text-mig själv och text-världen. Text-text handlar om vilka andra texter man kom att tänka på när man hörde berättelsen, text-mig själv är tidigare händelser som är självupplevda och som kan refereras till berättelsen och text-världen är allmänna saker som gäller flera individer. Syftet med detta litteratursamtal är att alla skall få en så stor förståelse som möjligt och att eleverna skall dela med sig av sina erfarenheter och tankar, i detta fall rädsla. Alla svar skrevs upp på tavlan. Det var viktigt att alla elever kände att deras erfarenheter och tankar var betydelsefulla, att alla kände sig sedda och bekräftade. Det var också lättare att få ögonkontakt med alla elever när man stod framför klassen.

Samtalet fick inte riktigt den inriktning som jag hade tänkt mig. Nästan alla funderingar om rädsla handlade om höga höjder och djupa vatten. Jag försökte leda in dem på annat spår genom att berätta om en gång när jag blev rädd när jag hade kört fast med bilen på en mörk skogsväg. Men eleverna anammade inte detta, de ville tala om höga höjder och djupa vatten eftersom det var det som berörde dem just då.

Jag betraktar litteratursamtalet enbart som ett sätt att få igång elevernas tankar om rädsla och kommer inte att redovisa samtalet närmare i resultatkapitlet. När alla elever som ville hade fått säga sitt, delades enkäterna ut med tillhörande muntlig information. Jag gick runt bland eleverna i klassrummet och till min hjälp hade jag klassläraren. Vi svarade på elevernas frågor och ibland hjälpte vi dem även att skriva. Vi skrev ner ordagrant vad de sade så att vi inte skulle göra någon tolkning av deras svar. När alla var klara tackade jag

för deras medverkan. Det var endast de nitton elever som var närvarande vid denna lektion som deltog i denna nya undersökning.

Enkäten till pedagogerna delades ut på ett informationsmöte. De pedagoger som inte var närvarande fick enkäten i sina respektive fack. Sammanlagt var det arton enkäter som delades ut. Eftersom enkäterna var anonyma visste jag inte vem som hade lämnat svar så jag skrev en påminnelse om undersökningen på en whiteboardtavla, så att alla berörda kunde se påminnelsen. Fjorton enkäter lämnades in, så det blev ett bortfall på fyra enkäter. Detta bortfall bör inte påverka resultatet eftersom det finns pedagoger från förskoleklass till år 6 representerade bland svaren.

4.4 Bearbetning av material

När man bearbetar data insamlade från yngre skolbarn får man inte glömma att de är relativt unga. Deras svar blir inte lika detaljerade och exakta som vuxnas. De svar som har lämnats har förts samman i olika kategorier. Detta har gjorts för att ge en tydligare översikt över barnens tankar om rädsla och pedagogernas arbets- och förhållningssätt.

Kategoriernas namn fick sedan utgöra underrubrikerna i den färdiga resultatdelen. Dessa kategorier används till en statistisk bearbetning, där vi kan se hur många av respondenterna som tycker lika eller olika. Syftet är inte att generalisera, men jag finner det av intresse att se om flera respondenter har närliggande åsikter.

Varje enskilt svar har blivit grundligt läst för att inga viktiga detaljer skulle missas. Dessa har sedan blivit placerade i den kategori som verkar mest lämpad. Det har också sökts efter skillnader och likheter jämfört med tidigare undersökningar, både min förra undersökning och de som finns representerade i litteraturbakgrunden.

4.5 Avgränsningar

I början av arbetsprocessen var tanken att jag skulle använda mig av litteratursamtal och enkäter i flera klasser så att åldersspridningen skulle bli mer omfattande. Tanken var också att undersökningen skulle ske på fler än en skola, och då skulle jämförelse bl. a. ske mellan barn som bor i en stad och barn som bor på landsbygden. I den förra studien gjordes intervjuer med tjugo förskolebarn och det fanns även funderingar kring intervjuer med ett flertal barn också i denna studie. Men p.g.a. tidsmässiga aspekter och det stora omfång av material som uppstår vid kvalitativa undersökningar har jag fått begränsa mig. Istället valdes en s.k. tillgänglig grupp ut för medverkan i denna studie. Eftersom undersökningsgruppen består av en tillgänglig grupp blir resultaten gällande för dessa respondenter.

Frågan om respondenternas könstillhörighet valdes bort eftersom jag inte hade tänkt studera barns rädsla och pedagogernas arbets- och förhållningssätt ur ett genusperspektiv. Pedagogerna fick endast i sin enkät fylla i vilken åldersgrupp de arbetar med. Anledningen till det var att jag ville se att alla elevers åldersgrupper fanns representerade bland

pedagogerna. Eleverna behövde däremot inte fylla i sin ålder eftersom de alla går i årskurs 1 och 2.

4.6 Studiens tillförlitlighet

Alla metoder har någon svaghet eller felkälla. Enkätmetoden ställer krav på barnens uttrycksförmåga, ordförråd och skrivkunnighet. Den kräver också att barnen skall kunna leva sig in i en annan situation än här och nu. Dessa krav är inte helt lätta för alla barn, vilket jag beaktade när undersökningen genomfördes. Eftersom endast enkäter var verktøget för att få fram information fanns det ingen möjlighet att kontrollera tillförligheten innan undersökningen gjordes. Det som gjordes var att instruktionen till enkäten och enskilda frågor utformades ytterst grundligt. Jag fanns även till hands för eleverna vid ifyllandet av enkäterna. Frågornas formuleringar bör inte missuppfattas och uppställningen gjorde det lätt för dem att besvara frågorna. Vad gäller pedagogernas ifyllande av enkäter fanns jag tillgänglig på skolan under de dagar då studien gjordes.

Validiteten i en kvalitativ studie grundas på hela forskningsprocessen. Den viktiga aspekten är att beskriva uppfattningar, tolka och känna till innebörden av livsvärden och upptäcka företeelser, enligt Runa Patel & Bo Davidson (2003:103). Validiteten är inte bara relaterad till själva datainsamlingen; den ska medverka i samtliga delar i forskningsprocessen. Patel & Davidson skriver vidare att "[v]arje kvalitativ forskningsprocess är sålunda unik och det går inte att fixera några regler eller procedurer för att säkerställa validiteten" (2003:104). Det som kan dra ner validiteten i denna studie är det endast användes ett verktyg för att ta reda på respondenternas tankar om rädsla. Om jag hade använt mig av en ostrukturerad intervju istället så hade jag kunnat ställa vidare frågor om något var oklart. Men det är inte säkert att jag hade fått utförligare svar eftersom bandspelare kan hämma de mest talföra. Det var en aspekt som kom fram under min förra studie. Alla elever i den aktuella undersökningen skrev inte ner svaren detaljerat och eftersom svaren var anonyma hade jag ingen möjlighet att fråga vidare när jag ville få mer insikt i vissa specifika händelser, till skillnad från pedagogernas enkäter som var väldigt utförligt skrivna och utan otydligheter. Forskningen tillför ändå kunskap om det som ämnades studeras eftersom enkäterna täckte det som jag ville undersöka och jag fick svar av alla respondenter på alla frågor. Ingen behöver känna sig utpekad av sitt svar eftersom de var anonyma, vilket antagligen gör svaren trovärdiga.

Validitet och reliabilitet är två begrepp som är sammanflätade i kvalitativa undersökningar. Patel & Davidson tar upp aspekten att "kvalitativa forskare sällan använder begreppet reliabilitet" (2003:103). Reliabiliteten bör ses till situationen vid undersökningstillfället. Det viktigaste är inte att samma svar framkommer utan det väsentligaste är att frågan fångar det unika i situationen och att detta avspeglar sig i variationer i svaren. Om denna studie skulle göras om med samma enkäter och andra barn är det inte säkert att samma svar erhålls eftersom denna studie byggs på kvalitativ undersökning. Det är inte heller säkert att svaren skulle bli desamma om studien skulle göras om med samma barn. Men detta behöver inte betyda att reliabiliteten är låg. Barnen kan ha fått andra insikter om de har varit med om nya händelser där rädslan har varit inblandad. Barnen går framåt i sin utveckling och det ger nya kunskaper. Svaren speglar vad dessa barn tycker och känner vid undersökningstillfället. Men det går ändå att jämföra med tidigare undersökningar för att se om deras tankar är likartade eller om de skiljer sig åt.

Beträffande generaliserbarheten av resultatet i denna undersökning kan det inte påstås gälla *alla* barn och pedagoger. Det som har kommit fram kan generaliseras till en viss del men huvudsakligen gäller resultatet denna grupp av respondenter.

5. Resultat och jämförande analys

För att få en tydligare överblick över resultatet är barnens svar indelade i olika kategorier. Vad barnen var rädda för är indelat i verkliga händelser, djur och vidskepliga ting. Barnens hanteringar av rädsla är indelade i två kategorier, ”löser det själva” och ”går till en annan person”. Förskolebarnens- och skolbarnens resultat redovisas i respektive kategori för att senare jämföras. För att underlätta jämförelsen med förskolebarnsstudien används här samma kategorier som i den förra studien. Antalet svar överstiger antalet barn beroende på att en del av barnen angav flera svar. Tjugoen förskolebarn och nitton skolbarn har medverkat i dessa undersökningar.

5.1 Barnens rädslor

Alla barn som medverkade i dessa två undersökningar hade en sak gemensamt – alla kände ibland en rädsla. Det var både realistiska och orealistiska rädslor som speglades i deras svar.

5.1.1 Rädslor för verkliga händelser

Alla förskolebarn utom ett var rädda för verkliga händelser i livet. Av skolbarnen kände alla ibland en rädsla för verkliga händelser. Med verkliga händelser menas det som barnen upplever som verkligt. Här ingår också de sociala rädslorna.

Fem av förskolebarnen var rädda för att skada sig eller slå sig:

En gång när jag gungade jättehögt upp så blev jag rädd att jag skulle ramla av.

Få stenar i huvet.

Två av förskolebarnen var rädda för att drunkna:

När vi skulle åka till mormor så stannade vi för att känna på vattnet, då trodde jag att jag skulle drunkna.

Ett förskolebarn var rädd för att det skulle bli krig i Sverige, ett av dem var rädd för att mamman skulle dö och fyra av förskolebarnen var rädda för mörkret. De var bl.a. rädda för att gå upp på vinden utan ficklampa och att de skulle gå vilse i skogen när det var mörkt. Ett av dem tyckte att det var otäckt när de drog ner persiennerna och släckte lampan på förskolan eftersom det blev så mörkt då. Två av barnen tyckte att det var otäckt att gå på toaletten på natten:

Ibland när jag skall gå på toan på natten och kissa, blir jag rädd, det är alldeles kolsvart.

Tänk om det blir krig i Sverige, då kommer det soldater.

Fyra av förskolebarnen var rädda för att det skulle hända något med deras hus, antingen att det skulle rasa ihop eller att det skulle börja brinna. Ett av dem blev väldigt rädd när han välte en adventsljusstake på förskolan och den gick sönder:

Tänk om lampan välter, då blir det varmt så att det börjar brinna.

Nästan hälften av förskolebarnen var rädda för mardrömmar:

Jag drömmer att det är eld på mamma så att hon spricker.

Även nästan hälften av skolbarnen var rädda för mardrömmar:

När jag drömde en mardröm där det var levande skelett som kom bakom mig.

Fem av skolbarnen var rädda för att skada sig, två var rädda för trafikolyckor och två kände en rädsla över att besöka sjukhus:

När jag åkte go-cart var jag rädd att jag skulle krocka.

När jag ska klättra upp för stegen till min säng, då tror jag att någon ska dra ner mig.

Tre av skolbarnen kände en rädsla över vatten, både att det kan vara obehagligt och att de kan drunkna:

När någon stötte mig i vattnet. När jag fick en kallsup.

Nästan hälften av skolbarnen var rädda för att vara hemma alldeles själva, nästan en tredjedel var rädda för mörker och två var rädda för åskan:

Jag blir rädd för mörker när jag går ner i källaren.

Jag är rädd när jag är ensam hemma.

Tre av skolbarnen var rädda för fyllegubbar, ett barn kände en rädsla över att komma bort och två av barnen var rädda för att äldre barn skulle slå dem:

En kille i trean sa att han skulle boxa mig i huvudet om jag inte bytte armband med honom.

Jag är rädd för äckliga gubbar som fyllegubbar.

Vissa TV-program kan verka skrämmande, och åtta av skolbarnen var rädda efter att ha sett skrämmande program eller filmer. Tre av barnen var även rädda för att drabbas av krig och två var rädda för döden:

En gång när jag kollade på Kalla fakta, då blev nå'n mördad. Jag blev rädd så jag trodde att nå'n skulle hoppa ut från garderoben och mörda mig.

Jag tittade på TV från 15 år med min kusin. Min kusin är 18 år.

5.1.2 Djurrädsor

Det var sexton förskolebarn som hade någon form av djurrädsla. Mest var det ormar och rävar som skrämde dem. Spindlar var också otäcka. Det fanns även en rädsla för noshörningar, vithaj och lejon. De barn som var rädda för dem var medvetna om att det inte var några djur som de skulle stöta på i skogen eller när de skulle bada i våra svenska sjöar och hav. Även katter kunde verka skrämmande:

Jag blev rädd när katten klädde ut sig till ett lejon.

Klädde katten ut sig till ett lejon? [Fråga från intervjuaren.]

Nej, mamma klädde ut katten med en så'n där dräkt. Jag visste att det var katten men jag blev rädd i alla fall.

Det var fem skolbarn som skrev att de kände rädsla för något djur. Ett barn skrev att det kände en rädsla över tio olika djur. Det som var mest utmärkande för skolbarnen var ormrädslan; fyra av dem var rädda för ormar, två var rädda för hajar och två var rädda för bläckfiskar:

Jag blev rädd när jag var i Grekland, det kom en liten bläckfisk, det var äckligt.

En gång när jag gick på en stig var det en orm framför mig.

5.1.3 Vidskepliga rädsor

Lite mer än hälften av förskolebarnen var rädda för vidskepliga ting. Sex av dem var rädda för häxor, spöken, drakar, varulvar och monster. Ett av dem hade dessutom haft mardrömmar om varulvar och monster. Fem av dem var rädda för spöken, men de tror inte att spöken finns på riktigt:

Jag trodde en gång att det var spöken under sängen, men de kom aldrig för det finns inga.

Två av förskolebarnen var rädda för tjuvar. Mänsklig brutalitet ingår i vidskepliga rädsor men i grunden är de baserade på verkligheten (Tamm, 1982:208):

Pappa skrämde oss en gång, han bara stod där med en pinne. Vi trodde att det var en tjuv så vi skrek jättemycket.

Nästan hälften av skolbarnen var rädda för vidskepliga ting i någon form. Nästan en fjärdedel kände en rädsla över häxor, monster och spöken. Två av dem hade haft mardrömmar om troll eller levande skelett:

När jag skulle lägga mig tog jag mitt trägevär för att en häxa skulle komma.

Två skolbarn var rädda för tjuvar och fyra för mördare:

När jag är själv i mitt rum och spelar playstation tror jag att det finns tjuvar i rummet som kan ta mig.

5.1.4 En jämförelse mellan förskole- och skolbarnens rädslor

Vid en jämförelse mellan förskole- och skolbarnen kan vi se att rädslan över att skada sig är ungefär lika stor i båda grupperna. Bland de äldre barnen har rädslan över trafikolyckor och sjukhusbesök tillkommit. Det var ungefär lika många barn i båda grupperna som var rädda för tjuvar, men nu återfinns även en rädsla för fyllegubbar och mördare bland skolbarnen. Det kan bero på att just dessa undersökningsgrupper har svarat på detta sätt, men det kan också bero på att verklighetsförankrade rädslor ökar i sju-åttaårsåldern. De äldre barnen är mer medvetna över vilka faror som vi kan drabbas av och även konsekvenserna av dem. De får information av föräldrar, skola, äldre kamrater och massmedia. Det är inte lätt för barnen att sortera bland all denna information och avgöra vilka rädslor som är realistiska och orealistiska. Även rädslan över vattnet och dess biverkningar är ungefär lika stor i båda grupperna.

Det visade sig inte vara någon skillnad vad gäller barnens rädsla för mardrömmar i de båda undersökningarna. Nästan hälften av barnen hade mardrömmar och var rädda för deras innehåll. För barnet tillhör drömmar verkligheten; de är därför placerade under verkliga händelser. Tamm skriver att ”när barnet vaknar ur drömmen, kan drömmen upplevas som om den vore verklighet, även minnen av drömmar kan förbli sammanblandade med minnen av verkligheten” (1979:53). Som framgått tidigare har mardrömmar en topp i förskoleåldern för att sedan minska i skolåldern enligt E. Homburger Erikson (Tamm, 1982:209). Någon minskning framkom emellertid inte i den här undersökningsgruppen. Det kan vara en tillfällighet men det kan också bero på att de tillhör de yngre barnen i skolåldern. Rädslan för mörkret har däremot ökat bland skolbarnen. Enligt E. Homburger Erikson skall skolbarnens rädsla för mörker börja avta (Tamm, 1982:209), vilket alltså inte gäller barnen i den här undersökningen. Det var visserligen inga som skrev att de var rädda för att gå lägga sig när det var mörkt, utan deras mörkrädsla var mer generell.

Rädslan för krig och döden har ökat något bland skolbarnen. Förskolebarnet som var rädd för döden, var rädd för att mamman skulle dö. De skolbarn som var rädda för döden var rädda för att de själva skulle dö. Tamm (2003:15) tar upp just denna aspekt, att barn i femårsåldern är mest rädda för att föräldrarna skall dö medan barn i ca nioårsålder börjar bli rädda för att de själva skall dö. Här överensstämmer med andra ord undersökningens resultat med tidigare forskning.

Nästan en fjärdedel av förskolebarnen var rädda för att det skulle hända något med deras hus. Denna aspekt tog inte något av skolbarnen upp, däremot var nästan hälften av dem rädda för att vistas hemma alldeles själva. Det är naturligt att denna rädsla uppkommer först när de blir lite äldre, eftersom det inte är lika vanligt att förskolebarn lämnas hemma alldeles själva. Rädslan över att få stryk av äldre barn hos skolbarnen, framkom inte hos förskolebarnen. En möjlig förklaring är att pedagogerna i förskolan har en annan uppsikt över barnen än vad pedagogerna i skolan har. Det finns fler barn per pedagog i skolan än i förskolan. De äldre barnen rör sig även mer fritt på fritiden än vad förskolebarnen gör.

Ett flertal skolbarn tog upp att de hade blivit skrämde av vissa filmer och TV-program. Det var inget förskolebarn som tog upp denna aspekt; kanske beror det på att deras föräldrar är mer noggranna med vad deras barn får titta på. Utbudet av filmer i olika genrer ökar när de blir äldre. Några av skolbarnen skrev exempelvis att de såg på skräckfilmer, en genre som förhoppningsvis inte är lika vanlig bland förskolebarn.

När det gäller barns djurrädsla har den minskat drastiskt hos barnen i skolåldern. Ormrädslan är störst bland de båda undersökningsgrupperna. Rädslan för vidskepliga ting har också minskat avsevärt för skolbarnen gällande onaturliga väsen. Men eftersom mänsklig brutalitet ingår i denna kategori, har inte rädslan för vidskepliga ting minskat, utan är på samma nivå som tidigare. Rädslan för häxor, monster och spöken fanns i båda grupperna. De nya rädsorna var att mördare var ute efter dem och att det skulle finnas tjuvar i hemmet.

5.2 Barnens hantering av rädslan

I båda undersökningarna kom det fram att barnen antingen hanterade sin rädsla i ensamhet eller gick till en nära person, oftast någon av föräldrarna.

5.2.1 Löser det själva

Sexton av förskolebarnen, dvs. tre fjärdedelar av dem, sa att de hanterar rädslan i ensamhet. Antingen skrämmer de tillbaka eller så försöker de att tänka på något annat:

Tänker på att jag har jättemycket godis så drömmer jag om godis istället.

Jag öppnar garderobsdörren innan jag ska lägga mig. Då kan inget otäckt komma.

Fem av dem uttalade någon form av besvärjelse:

Bort dumma spöke, bort.

Lugn och fin, nu ska jag slappna av, lugn och fin.

Tretton av skolbarnen, dvs. nästan två tredjedelar av dem skrev att de löste det själva. Det vanligaste var att de försökte att tänka på något annat eller gå ifrån det om möjligheten fanns men tre av dem svarade att de slog sig själva:

Slår mig i huvet.

Tar det lugnt! Slutar att tänka på det.

Jag gömmer mig under täcket.

5.2.2 Går till en nära person

Av förskolebarnen som inte löser det själva, dvs. fem barn, var det vanligast att de gick till sin mamma, sin pappa eller både och. Men en av dem gick helst till en vän:

Jag går till en kompis som har en syster, då går rädslan över.

Att pappa kommer så jag får ligga jämte dom.

Åtta av skolbarnen vände sig till någon annan person för att få hjälp. Vanligast var att de sökte hjälp och tröst hos en eller båda föräldrarna. Men ett barn skrev att han ringde en kompis eller någon vuxen:

Ringer en kompis. Ringer en vuxen.

Då går jag till mamma eller pappa och då säger mamma att jag drömde eller att jag inbillar mig.

5.2.3 Jämförelse mellan förskole- och skolbarnens hantering av rädslan

Majoriteten av förskole- och skolbarnen försöker hantera sin rädsla i ensamhet. När man söker tröst eller skydd för något eller någon, kan man tycka att det är helt naturligt att barnen vänder sig till oss vuxna. Tidigare undersökningar, liksom denna undersökning, visar att så är inte fallet; barnen försöker oftast att sköta det själva på ett eller annat sätt (se t.ex. Sylvander & Ödman 1985:56). För förskolebarnen var det inte helt lätt att tala om vad de gjorde för att se till att rädslan gick över. Flera av barnen talade om att de löste det själva. Likadant var det med skolbarnen. Ett fåtal av de skolbarn som skrev att de löste det själva vände sig även till föräldrarna för att få hjälp. Denna jämförelse av dessa två grupper visar att det var något fler av de äldre barnen som vände sig till en annan person jämfört med de yngre.

Fem av förskolebarnen använde sig av olika besvärjelser eller riter. Ett av barnen säger ”Bort dumma spöke, bort”. Både Piaget och E. Homburger Erikson tar upp att en del barn använder sig av magiskt präglade besvärjelser eller riter för att skydda sig mot spöken eller andra hemsgheter. De flesta barn mellan fem och tio år brukar ägna sig åt en eller annan form av rituell handling (Tamm, 1979:77). Det var inget av skolbarnen som tog upp denna

aspekt, men det behöver inte betyda att de inte använder sig av riter. Kanske skäms de över dessa handlingar eller så tänkte de inte i dessa banor när de fyllde i enkäten.

5.3 Pedagogernas förhållnings- och arbetssätt

För att få en tydligare överblick över resultatet är pedagogernas förhållnings- och arbetssätt indelade i fyra kategorier: samtal, estetiska uttryckssätt, tematiskt arbetssätt och livskunskap.

5.3.1 Samtal

Alla pedagoger svarade att de pratar med eleven när behovet uppstår. Ibland pratar de enskilt med eleven och ibland i grupp, beroende på situationen:

Jag tröstar, säger att "Jag förstår att du är rädd men..." och så förklarar jag så bra det går om just det barnets rädsla. Ett exempel var när det åskade och vi fick springa hem från lekplatsen. Flera barn var vettskrämda och satt hos mig i soffan och grät. Jag pratade om att det finns åskledare och att åskan sällan slår ner i hus i sta'n. (Pedagog år F-2)

Det är bra att först lyssna på vad eleverna vet och tror för då hör man om de har missuppfattat något och då kan man förklara för dem. Innan vi ser Lilla löpsedeln på fredagar brukar jag fråga om någon känner till något som har hänt. Det är ett bra sätt att ta upp sådant som de funderar över. (Pedagog år 3-4)

Att visa rädsla är svårt för barn i dag. Jag tycker att vi uppfostrar våra barn till tuffa, coola, självständiga individer där rädslan inte får plats. (Pedagog år 5-6)

Två pedagoger skrev att det är viktigt att föra en dialog mellan pedagog och föräldrar om ett barn känner en rädsla för någonting. En pedagog svarade att hon eventuellt tar upp det med skolsköterskan eller specialpedagogen och två pedagoger svarade att de diskuterade detta gemensamt i arbetslaget:

Jag tar upp frågan i arbetslaget, går vidare till specialpedagogen eller syster beroende på hur rädslan utvecklar sig. (Pedagog år F-2)

Bemöter barnets reaktion först och främst. Lugnar, samtalar och försöker få en bild vad rädslan bottnar i. Vid vissa fall pratar jag med föräldern om det. (Pedagog år F-2)

Samtala med elevens föräldrar hur vi tillsammans bäst löser problemet. (Pedagog år 1-2)

5.3.2 Estetiska uttryckssätt

Fem pedagoger svarade att de låter eleverna arbeta med estetiska uttryckssätt i den skapande verksamheten för att bearbeta barnens rädslor. Fyra av dessa pedagoger skrev att

det skedde i samband med tsunamin som inträffade i december 2004. Det var bara en pedagog som skrev att eleverna fick bearbeta mer vardagliga känslor med olika estetiska uttrycksätt. En av pedagogerna skrev om ett exempel där hon bevittnade några elevers lek för att bearbeta känslor efter en naturkatastrof:

Ingen av våra skolbarn var drabbade av tsunamin men ändå lekte de (2:or) att stora vågor kom och de simmade snabbt. (Pedagog F-klass, fritidsverksamhet)

I alla rädsor gäller det att samtala och låta barnet bearbeta t.ex. genom att skriva och rita. (Pedagog år 3-4)

När tsunamin inträffade samlades alla lärare på hela kommundelen för att samtala hur vi skulle möta barnen första dagen på vårterminen. Vår skola hade inte direkt drabbats på nära håll. Vi samlades sittande kring ett ljus och alla eleverna i klassen fick berätta vad de visste och kände. Vi berättade lite kring hur och varför det blev en tsunami. Därefter fick de skriva eller rita utifrån sina behov och egna tankar. (Pedagog år 1-2)

Efter tsunamikatastrofen för drygt ett år sedan talade vi om det i skolan tillsammans i klassen. Eleverna målade bilder och en del skrev en kort kommentar. Bilder och texter lät vi hänga i korridoren. (Pedagog år 1-2)

En pedagog berättade att hon hade använt sig av olika värderingsövningar varav en var att hon hade lagt ut ett långt rep i klassrummet. Ena änden står för att de "håller med", andra änden står för att de "håller inte med" och mitten representerar att de "håller med till en viss del". Pedagogen ställer frågor och eleverna placerar sig vid repet efter sina åsikter. Under denna övning kom det fram att ett flertal elever inte tyckte att deras skola var bra. När pedagogen undersökte orsaken visade det sig att de kände en stor rädsla för en viss elev som gick på skolan. Med denna kunskap kunde pedagogerna ta tag i problemet och hjälpa eleverna. Detta hade eleverna inte talat om tidigare med någon pedagog; det var först under denna värderingsövning som problemet kom fram.

5.3.3 Tematiskt arbetssätt

Det var fem pedagoger som hade arbetat med känsla som tema, varav två av dem arbetade med rädsor. Sex pedagoger kan tänka sig att i framtiden arbeta tematiskt med rädsor:

Har aldrig arbetat med detta, men skulle gärna göra det med hjälp av skönlitteratur/sagor som man kan diskutera kring eller genom att medvetet ge eleverna roller i ett drama som man kan prata kring efteråt. Kanske jobba med musik och samtala kring vilka känslor den förmedlar. Låta eleverna skriva dikter. (Pedagog år 5-6)

Vi arbetade under en längre tid med rädsla. Vi tog upp olika saker man kan vara rädd för. Bara att få barn att prata om rädsla kan vara svårt och sitta "långt" inne. T.ex. pojkar kan skämmas för att berätta att de är rädda. Vi läste böcker om saker man kan vara rädd för, samtalade, målade o.s.v. (Pedagog år F-2)

Jag har arbetat med känslor som tema, däribland rädsla. Vi pratade om känslan, någon gång har de fått "läxa" med sig hem där de ska prata med sina föräldrar om känslan. Med hjälp av föräldrarna har de skrivit ned vad som sagts. (Pedagog år F-2)

5.3.4 Livskunskap - individuella kurser

På den grundskola, där undersökningen har bedrivits, erbjuds individuella kurser i livskunskap, ART (*aggression, replacement* och *training*). Metoden bygger på bemötandet av andra människor och att varje människa är unik. Genom dessa tillvägagångssätt skapas flera möjligheter till ökad medkänsla och förståelse. Eleven får bl.a. lära sig att:

- hävda sig själv på ett positivt sätt.
- behålla kontrollen över sig själv d.v.s. självkontroll. Om man blir provocerad och lyckas bibehålla lugnet, har man kontroll över sig själv, annars är det andra som får makten och styr.
- hantera aggressiva känslor på ett positivt sätt. Att inte låta sig behandlas illa eller själv behandla andra på ett negativt sätt. (*Team Delfinen*, u.å.)

I kursen ART får eleven också lära sig olika sociala beteenden som gör det lättare för eleverna i deras relation med andra individer. En specialpedagog skriver:

När jag har ART-kurs så kommer man ofta in på utåtagerande elevers rädsla. Elever som är väldigt arga och utåtagerande har en rädsla för att deras vänner inte vill vara med dem om de fortsätter bete sig som de gör! Jag ger dom olika redskap för att ta sig ur detta beteende. Oftast vet de inte själv hur man gör... Använder då mig av rollspel.

Impulskontroll är en metod som har utvecklats från ART. Den har sitt ursprung i kognitiv beteendeterapi och social inlärningspsykologi, och man tränar på konflikthantering och socialt accepterade beteenden. Den ska ge barn och ungdomar som är inåtvända och aggressiva andra alternativ. Metoden har använts i Sverige sedan 1996 och har gett goda resultat. Den utgår från att aggressivitet är ett inlärt beteende, och den ska hjälpa inåtvända och aggressiva individer att få redskap som de kan använda i det sociala samspelet med andra individer. Metoden bygger på ett individuellt arbete med impulskontroll, moralträning och social färdighetsträning (*Ågrenska*, sidan besökt den 19 maj 2006).

6. Slutdiskussion och sammanfattning

Syftet med denna undersökning är alltså att ta reda på vad barn kan vara rädda för och vad de gör för att rädslan skall försvinna. Ytterligare syften är också att se om det fanns likheter eller skillnader vad gäller rädslan och hanteringen av den mellan förskole- och skolbarn, och hur man som pedagog kan arbeta med barns rädsla. För att uppnå mitt syfte har jag läst litteratur och delat ut enkäter till barn och pedagoger för att senare sammanställa dem. Det har även gjorts en jämförelse mellan resultatet från skolbarnen och från förskolebarnen i min tidigare undersökning (Gustavsson & Hansson, 2000).

I diskussionsdelen reflekterar jag över barnens svar angående deras rädsla och hur de hanterar den och en jämförelse mellan förskole- och skolbarnens rädslor. Det reflekteras även över pedagogernas svar angående hur de arbetar med barns rädsla. Dessa aspekter sätts i relation till litteraturbakgrunden. Det tas även upp studiens relevans för läraryrket och förslag till vidare forskning.

6.1 Barnens rädsla – likheter och skillnader

Barnets tankar omkring rädslor visade sig ganska lika. Det alla barnen (utom ett förskolebarn) hade gemensamt och var rädda för var verkliga händelser nära dem själva. Det barn som sade att han aldrig hade blivit rädd kunde däremot tala om vad man kunde bli rädd för. Att förskolebarnen var rädda för att deras hem skulle brinna ner kan höra ihop med att just de intervjuerna skedde strax innan jul. I juletider pratar man mycket om att släcka alla ljus eftersom det lätt kan börja brinna. Barnen kan knappast undvika all information från massmedia, så rädslan över att husen kan rasa samman kan bero på alla naturkatastrofer som har inträffat under senare tid. Flertalet skolbarn var rädda för att vistas hemma i ensamhet. Enligt den undersökning som Sylvander och Ödman (1985:16) gjorde har barns rädsla över fysisk fara dubblats mellan 1963 och 1985.

Mörkerrädslor som flera av barnen kände var inte överraskande. Detta fenomen har funnits i alla tider. Förr i tiden skrämde man upp barnen medvetet för att de skulle vara snälla och lydiga. Enligt af Klintberg (1995:12) är rädslan över mörker inte lika stor idag som den var förr i tiden. Som tidigare nämnts har rädslan för mörker ökat bland skolbarnen jämfört med förskolebarnen i denna undersökning. Enligt Eriksons teorier ska rädslan för mörker avta när barnen kommer upp i skolåldern (Tamm, 1992:209), men den teorin stämde inte in på denna undersökningsgrupp.

Flertalet av barnen berättade om sina mardrömmar. Mardrömmar ska minska bland skolbarnen jämfört med förskolebarnen enligt Eriksons teorier (Tamm, 1992:209), men det var inte heller något som framkom bland barnen i denna undersökningsgrupp. Anledningen till att resultatet vad gäller både rädsla för mörker och mardrömmar visas annorlunda än Eriksons teorier kan bero på att det inte är så stor åldersskillnad mellan barnen i de båda undersökningsgrupperna. Men vi får inte heller glömma att denna undersökning visar vad just dessa specifika individer känner en rädsla för.

I undersökningen framkom det att fem av barnen, varav tre skolbarn, berättade att de var rädda för att drunkna. Vatten är en av de naturkrafter som har fruktats sedan urminnes tider. Nackdelen är att rädslan över vatten kan hämma barnet i den sociala tillvaron med dess kamrater. Men vi ska inte sträva efter att barnet skall bli totalt fri från sin vattenrädsla, eftersom bad i öppna vatten inte är helt ofarliga. Tamm (1982:155) tar upp att flera av barnens rädslor är positiva rädslor och att vissa rädslor har ett stort värde ur ett överlevnadsperspektiv. Det är bara genom att barnen tränas i att övervinna eller bemästra sin rädsla som de lär sig att undvika farligheter på ett sunt sätt.

Undersökningen visade att några barn kände en rädsla för krig och att föräldrarna eller de själva skulle dö. Motsvarande aspekter fann även Sylvander & Ödman i sin senaste undersökning, nämligen rädslan över ett tredje världskrig och att de själva eller föräldrarna skulle dö. Sylvander & Ödman menar att världen har förändrats, och att farorna barnen känner en rädsla för finns i tidningar, filmer och TV som barnen möter nästan dagligen (Sylvander & Ödman 1985:20ff). Med tanke på allt TV-utbud som finns i dag blev jag lite överraskad över att inte fler förskolebarn kände rädsla inför otäcka TV-program eller filmer, vilket inget av förskolebarnen angav. Det var endast skolbarn som stod för den rädslan. En av orsakerna till att ett flertal skolbarn kände rädsla över dessa ting kan bero på att kontakten med massmedia och allt vad den innebär oftast ökar i skolåldern.

Några av skolbarnen kände en rädsla över att äldre barn skulle skada eller hota dem. Detta kom även fram i Elisabeth Breitholtzs studie (Johansson, 2005:16) där en del barn visade en oro över att bli retade och mobbade. En del kände t.o.m. en oro över kamratrelationer i allmänhet. När det gäller rädslan för djur var det en avsevärd skillnad mellan förskole- och skolbarnen. Bland skolbarnen var inte djurrädslan stor, men precis som i Sylvanders & Ödmans båda undersökningar var ormar de djur flest var rädda för (jfr Sylvander & Ödman 1985:20).

6.2 Barns egen hantering och bearbetning av rädsla

När barn söker tröst för något, kan man tycka att det är naturligt att de kommer till oss vuxna. Majoriteten av barnen försökte emellertid lösa det själva. En jämförelse mellan barnen i denna undersökningsgrupp visar att det var fler av de äldre barnen som vände sig till en annan person än vad de yngre barnen gjorde. Kan det vara vår stressade värld som vi lever i, där vi flera gånger om dagen talar om att vi inte har tid, som gör att barnen får uppfattningen att de måste lösa det själva? Ett annat sätt för barnen att lösa det själv var att skrämmas tillbaka; det kan ha sin grund i att vi vuxna har lärt dem att göra det. Man skulle kunna likna det vid att när barnen slår sig när de var små, kunde vi säga ”dumma stol” eller ”dumma golv”, allt för att avleda barnen från det onda.

Denna aspekt, att barnen försöker att hantera sin rädsla i ensamhet, är inget nytt fenomen. Både Tamm (1982:157) och Sylvander & Ödman (1985:77) tar upp det i sina undersökningar. Mina båda undersökningar bekräftar det ytterligare. Några av förskolebarnen använde sig av olika besvärjelser eller riter; däremot var det ingen av skolbarnen som nämnde denna aspekt. Trots att flertalet av barnen ansåg att de löste sin rädsla själva hoppas jag att det finns en vilja att få tröst av en vuxen. När deras besvärjelser eller riter inte hjälper kan man hoppas att de sätter sin tillit till sin mamma eller pappa. Att få känna sig ompysslad ger barnet en trygghet, en trygghet som alla individer borde få uppleva under sin uppväxt.

Hantering och bearbetning kan även ske i den symboliska leken. En pedagog observerade några elever i år 2 som lekte att de fick simma ifrån stora vågor. Detta skedde i nära samband med tsunamin som inträffade i bl.a. Thailand december 2004. Enligt Piaget kan barn använda leken till att övervinna sin rädsla genom att själv utforma den. De kan även skapa fiktiva ting som de känner en rädsla inför. Barnen kan alltså dämpa den rädsla som de känner genom att skapa det de är rädda för, lära känna det, för att i nästa stund få makt över rädslan (Tamm 1979:127). Barnet kan även bearbeta händelser som de själva inte har upplevt; det kan vara något de sett på TV eller hört av någon (Tamm, 1979:128).

6.3 Pedagogernas arbets- och förhållningssätt

Alla pedagoger samtalade med barnet/barnen. Som jag förstod det hela samtalade flertalet pedagoger om rädsla först när rädslan dök upp. Det var bara de som arbetade tematiskt med rädsla som diskuterade det som en känsla, någonting som berör oss alla.

För att främja barnens empati kan man i samtalen med barnen be dem att berätta hur de själva skulle gå tillväga för att trösta ett mindre syskon eller en kamrat. Barnen kan även i samtalen berätta ifall de har upplevt en liknande situation där de har känt sig skrämda. Barnens egna förslag till olika tillvägagångssätt att trösta andra kan ge en fingervisning om hur vi vuxna bör bete oss i dylika situationer. Samtidigt är det viktigt att vi diskuterar rädsla öppet så att barnen ser att det inte bara är de själva som är rädda. Vi får inte glömma att tala om för barnen att även vi vuxna är rädda ibland. För alla är vi rädda för någonting, barn som vuxna.

Det finns flera bra sätt att bearbeta rädslor i skolan. Ett sätt är att berätta eller läsa folksagor för barnen. Margareta Öhman menar att genom folksagans struktur där de yttre istället för de inre symboliska handlingarna målas upp, kan varje individ ta till sig sagan på sitt eget personliga sätt. Det är ofta den yngste eller den svagaste som får belöningen i slutet av sagan genom att våga möta svårigheter och lita på sitt eget inre. Många barn identifierar sig med just den yngste och svagaste, och sagans form ger barnet hopp (Öhman, 1997:151). Inom sagans och skönlitteraturens värld finns det mycket material som kan vara till stor hjälp i en elevgrupp. Sagans värld kan vara mystisk, rolig och spännande. Innehållet i sagan kan bidra till egna bearbetningar av tillvaron. Vi lär av sagan och sagan har en läkande kraft. Sagan är även empatifrämjande. I sagans värld finns det förutom mänskliga gestalter även häxor, drakar, spöken och andra monster. Genom att läsa dessa och bearbeta innehållet tillsammans med barnen, kan pedagogerna leda barnen till att få en annan förståelse för otäcka och skrämmande företeelser. Med hjälp av böcker som utgångspunkt kan man prata och diskutera olika områden som verkar skrämmande för barnen. Det var ingen av pedagogerna som tog upp denna aspekt att arbeta med skönlitteratur i det vardagliga arbetet, även om de pedagoger som har arbetat eller kunde tänka sig att arbeta tematiskt med rädsla påtalade betydelsen av sagor och skönlitteratur.

Fördelen med att arbeta med rädsla som tema under en tid är att det skapar flera tillfällen där pedagoger medvetet kan arbeta med barnens olika rädslor. När det ges olika utmaningar under kontrollerade former får barnen en chans att använda alla sina sinnen. En tredjedel av pedagogerna har arbetat tematiskt med känslor, varav knappt hälften av dem har arbetat med just rädslan. En stor del av pedagogerna kunde tänka sig att i framtiden

arbeta tematiskt med rädsla och då i form av dramatiska övningar och med skönlitteratur. Som tidigare har tagits upp kan barnen skapa en distans till det som verkar skrämmande genom att inta olika roller. Ena stunden kan barnet agera den som skrämmer för att i nästa stund vara den som är rädd.

Några av pedagogerna i studien tog upp att de använde sig av estetiska uttryckssätt och då i form av skapande verksamhet för att hantera barns rädslor. Cilla Ericson (1991:7) påpekar att farofyllda ting och negativa upplevelser kan avvärjas och kontrolleras genom ett bildskapande. För att tydliggöra och bearbeta vår omvärld kan målandet och skapandet användas. De fem pedagoger som tog upp detta arbetssätt gjorde det i samband med en naturkatastrof. Det var emellertid bara en pedagog som omtalade att detta arbetssätt användes generellt i samband med barns rädslor.

Dramatiska övningar är ytterligare ett estetiskt uttryckssätt där barnen kan få utlopp för sin bearbetning av rädsla. Genom att leka olika lekar och göra olika dramaövningar stärker vi barnens självförtroende, vilket gör att de lättare kan hantera en situation som till en början kan verka skrämmande. Genom drama kan barnen få prova på olika känslor, som t.ex. rädsla. Det var bara två pedagoger som tog upp aspekten av att använda sig av dramatiska övningar: specialpedagogen som använder sig av rollspel i sin ART-kurs och en pedagog som använder sig av olika värderingsövningar. I en sådan värderingsövning kom det fram att flera av hennes elever kände en rädsla för en viss elev som gick på skolan. Med denna nya vetskap kunde hon ta tag i problemet och hjälpa eleverna. Upplysningen om barnens rädsla fick hon genom denna värderingsövning. Detta visar på vikten av att arbeta med dramatiska övningar; det är genom lek och drama som pedagogerna ser andra sidor hos barnen.

6.4 Relevans för skolan och dess yrkesroll

Kunskap om barns rädslor har en stor relevans för skolan och de pedagoger som arbetar med barn. Barn kan behöva hjälp med att se skillnad mellan konstruktiva rädslor och destruktiva rädslor. Det lär barnet att få förståelse för det som verkligen är farligt och kan skada dem. Rädsla för faror som trafik och brand är positiva ur psykisk och fysisk synvinkel medan viss social rädsla eller rädsla för t.ex. myror inte är konstruktiv. För att kunna hjälpa barnen att hantera sina rädslor måste pedagoger känna till barnens upplevelser av faror och deras rädslor. För att barn skall utvecklas till egna självständiga individer måste vi respektera alla deras känslor. Det är viktigt att barnen känner att de kan vara trygga i skolan. Ett barn som känner sig otryggt kan bl.a. få svårt att koncentrera sig vilket försvårar inläringen av nya kunskaper. Det kan både vara rädsla för det som sker i klassrummet och det som sker utanför. I båda fallen bör barnet känna tillit till pedagogen. I klassrummet ska det speglas en tillåtande atmosfär där det är okej att vara olika, tycka olika, kunna olika saker och utvecklas i olika takt. Barnen ska också känna att pedagogerna finns till för dem på rasterna, eftersom det är lika viktigt att barnen känner sig trygga på skolgården som i klassrummet.

Det finns flera tillvägagångssätt för att ta reda på barns rädslor. Genom lyhörddhet och samtal med barn kan en pedagog få stor kunskap om barns tankar. Att arbeta tematiskt med rädsla är inte en förutsättning för att ta reda på barns rädslor. Men däremot anser jag att det är viktigt att kontinuerligt samtala om känslor. Det kan ske genom anonyma enkäter,

litteratsamtal, forumspel och andra estetiska arbetsätt. Pedagogerna måste också visa barnen att de själva kan vara rädda, eftersom alla människor känner rädsla ibland. Barnen bör också få kunskap om hur olika människor reagerar vid rädsla; denna kunskap behövs för att kunna förstå och hjälpa andra individer vid rädsla.

6.5 Förslag till vidare forskning

Denna studie har jämfört rädslan hos en grupp förskolebarn och en grupp skolbarn och deras hantering av den. Den har även visat en grupp pedagogers arbets- och förhållningssätt. Det skulle vara intressant att i vidare forskning se på barns rädsla ur ett genusperspektiv och i ett större åldersspann. Angående pedagogernas arbets- och förhållningssätt skulle det vara intressant att i vidare forskning gå ut och göra intervjuer och observationer på olika skolor för att se hur pedagogerna arbetar med barns känslor och då framför allt barns rädslor.

6.6 Avslutande ord

Sammanfattningsvis kan vi se att resultaten i denna undersökning i stort sett har följt den forskning som tidigare gjorts inom detta område. Den stora skillnaden gällde Eriksons teorier om att rädslan för mörker och mardrömmar skulle minska i skolåldern, vilket i den här undersökningen visades vara tvärtom, den ökade. Barns rädsla för djur, verkliga händelser och övernaturliga ting har funnits i alla tider. Det som jag reagerade över var att så många av barnen sa sig lösa rädslan själva, antingen genom att skrämman tillbaka eller att helt enkelt strunta i rädslan, för att de vet att det egentligen inte är så farligt. Jag trodde att det skulle vara fler av barnen som vände sig till en vuxen eller kamrat för att få rädslan att försvinna.

Denna studie har varit väldigt intressant att genomföra. Den har gett mig olika infallsvinklar på hur jag kan arbeta med barns känslor där rädslan är en av den. Det har varit mycket intressant och lärorikt att ta del av litteratur om barns rädslor och tidigare forskning i detta ämne, ett ämne som alltid är aktuellt eftersom rädslan är en känsla som alla människor bär med sig – både på gott och ont.

7. Källförteckning

Litteratur och tryckta källor

- Almaas, Gundi (1997). "Hjäälp, det finns MONSTER under sängen!" i: *Vi föräldrar*, nr.8 1997.
- Alvåker, Lena & Boglind, Ann (2001). *Maskot. Texter och tema 1*. Malmö: Gleerups.
- Bendt, Ingela (1993) *Mörker och ljus, små barns livsfrågor är också vuxnas*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio AB och Verbum Förlag AB.
- Doverborg, Elisabet & Pramling, Ingrid (2000). *Att förstå barns tankar. Metodik för barnintervjuer*. Stockholm: Liber AB.
- Ericson, Cilla (1991). *Det målande barnet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Hartman, Sven (1986). *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Gren, Jenny (1994). *Etik i pedagogens arbete*. Stockholm: Liber Utbildning.
- Gustavsson, Sylvia & Hansson, Marianne (2000). *Barn och rädsla. Vad barn kan vara rädda för och pedagogers förhållnings- och arbetssätt*. (Examensarbete, nr 35, 10 poäng). Borås: Högskolan i Borås, Barn och ungdomspedagogiskt program vid institutionen för Pedagogik.
- Johansson, Roland (2005). "Vart fjärde barn känner oro", i: *Borås Tidning*. 16/12 2005.
- Keene, Ellin O. & Zimmerman, Susan (2003). *Tankens mosaik. Om mötet mellan text och läsare*. Göteborg: Daidalos AB.
- Klintberg af, Bengt (1995). Barns rädsla – förr och nu. *Lärarnas tidning*, nr 24.
- Lindgren, Astrid (1981). *Ronja Rövardotter*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Nilsson, Jan (1995). "Rädsla på lek eller allvar?" i: *Lärarnas tidning*, nr 26.
- Nilsson-Brännström, Moni (1996). *Tsatsiki och farsan*. Stockholm: Natur och kultur.
- Noren-Björn, Eva (1990). *Våga satsa på leken*. Stockholm: Liber AB.
- Patel, Runa & Davidson, Bo (2003). *Forskningsmetodikens grunder. Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjölander, Sverre. (1997). "Rädslan är livsviktig", i: *Vi föräldrar*, nr 6.
- Stukát, Staffan (2005) *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Sylvander, Inga & Ödman, Maj (1985). *Jag är rädd för att bli bortglömd och ensam*. Stockholm: Brombergs.

Tamm, Maare (1979). *Barnets tankevärld*. Stockholm: Esselte studium.

Tamm, Maare (1982). *Barnets känslövärld*. Stockholm: Esselte studium.

Tamm, Maare (2003). *Barn och rädsla*. Lund: Studentlitteratur.

Team Delfinen. (u.å.).

Utbildningsdepartementet. (1994). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna. Lpo 94*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Utbildningsdepartementet. (1998). *Läroplan för förskolan, Lpfö 98*, Stockholm: Skolverket.

Ågrenska, (2006). Hämtat den 19 maj 2006, från <http://www.agrenska.se/prod/agrenska/dalis2.nsf/535e371e7fd657aec1256a5c0045675f/4356c97e4aea274cc1256e770046c734!OpenDocument#En%20ART%20%E2%80%93%20inspire%20arbetsmetod>

Åsbrink, Lars (1994). *Vadå rädd? Om hur rädsla påverkar vårt beteende*. Stockholm: Rädda Barnen.

Öhman, Margareta (1997). *Empati genom lek och språk*. Stockholm: Liber AB.

Övriga källor

Lindqvist, Gunilla (1992). *Ett lekpedagogiskt arbetssätt*. Utbildningsradion.

Bilaga 1

Alla människor, både vuxna och barn är rädda ibland.
Ta god tid på dig och var inte orolig för att skriva vad du känner.
Jag tackar för din medverkan.
Sylvia

1. Skriv om någon gång när du blev rädd.

2. Hur kändes det?

3. Vad mer är du rädd för?

4. Vad gör du för att rädslan ska gå över?

1. Om någon/några elever visar rädsla, hur hanterar du/ni det?

2. Har du/ni någon gång arbetat med rädsla som tema? Om ja, hur gjorde du/ni då? Om nej, har du/ni funderat på att göra det, i så fall hur?

3. Hur hanteras/hanterades elevers rädsla över katastrofer, t ex tsunamin, fågelinfluensa, terrorattacker?

Jag arbetar i

år 5-6

år 3-4

år 1-2

förskoleklass

fritidsverksamheten

Tack för din medverkan.
Med vänliga hälsningar
Sylvia

Borås 060301

Hej föräldrar!

Jag är lärarstuderande på Göteborgs universitet och jag gör min VFU (verksamhetsförlagd undervisning) på [skolans namn]. När jag tidigare studerade till förskollärare på Högskolan i Borås skrev jag ett examensarbete som heter *"Barn och rädsla – vad barn kan vara rädda för och pedagogers förhållnings- och arbetsätt."* Jag har intervjuat 21 barn i förskolan (4-5 år) med föräldrarnas tillstånd. Det blev ett väldigt intressant arbete och nu har jag tänkt utvidga arbetet med vad barn i åldern 7-9 år kan vara rädda för.

Alla känner vi en rädsla. En människa lever under hela sin livstid med sin rädsla, den bara förändras under tidens gång. Det kan vara allt från oväder till förfärliga vidunder och hemska trollkonster. Vissa sitter djupt rotade inom oss medan andra dyker upp snabbt för att sedan försvinna. För de flesta människor förknippas rädsla med något negativt. Men rädslan är viktig, en förutsättning för vår överlevnad. Rädslan är en varningssignal i likhet med hunger, smärta och trötthet. Den varnar oss för fysisk och psykisk fara. Den varierar från människa till människa, från period till period och även från en utvecklingsfas till en annan. Det är viktigt är att vi inte förnekar vår rädsla eller tar avstånd från dessa känslor.

Mitt examensarbete kommer att vara koncentrerat på småbarns och skolbarns rädslor. Jag skulle bli väldigt tacksam ifall jag fick ert tillstånd till att låta ert barn vara med i denna enkätstudie. Jag kommer att läsa en berättelse ur en bok, ha ett boksamtal och eleverna kommer att få skriva ner funderingar och tyckanden kring rädslor. Detta kommer att ske under vecka 11 och deltagandet är frivilligt. Eleverna kommer inte att skriva under med sina namn, så alla svar kommer att behandlas anonymt.

Med vänliga hälsningar

Sylvia Gustavsson

Svar lämnas snarast, senast 8/2.

Ja, mitt barn får delta.

Nej, mitt barn får inte delta.

Förälders underskrift